

KULTTUURIYMPÄRISTÖN VAIKEA MENNEISYYS JA KULTTUURIPERINTÖ

Sisällissodan jäljet Tampereen Kalevankankaalla

Reeta Hyvönen

Maisterintutkielma
Jyväskylän yliopisto
Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos
Museologia
Syksy 2019

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos
Tekijä Reeta Hyvönen	
Työn nimi Kulttuuriympäristön vaikea menneisyys ja kulttuuriperintö. Sisällissodan jäljet Tampereen Kalevankankaalla.	
Oppiaine Museologia	Työn laji Maisterintutkielma
Aika Joulukuu 2019	Sivumäärä 60
Tiivistelmä <p>Maisterintutkielman aiheena on vaikeana koettu menneisyys ja tähän liittyvä kulttuuriperintö. Tutkielmassa selvitettiin mitä vaikealla kulttuuriperinnöllä ja menneisyydellä tarkoitetaan, pohdittiin määrittelyn ongelmallisuutta ja tutustuttiin kahden sisällissodasta muistuttavan ympäristön kautta vaikean menneisyyden kulttuuriympäristöjen muistamiseen. Tutkielman tavoitteena oli pyrkiä tarjoamaan erilaisia näkemyksiä kulttuuriperinnöstä ja perintöön liitetystä arvoista.</p> <p>Tutkimus on laadullinen tapaustutkimus, jonka kautta tarkoituksena oli ymmärtää Tampereella sijaitsevien Kalevankankaan hautausmaan ja entisen kasarmialueen ympäristössä tapahtuvaa sisällissodan muistamista. Tutkimuksessa huomioitiin kyseisten ympäristöjen muistamiseen liittyvät taustat ja olosuhteet, joihin vaikuttivat alueella käyty sisällissodan taistelu sekä entisellä kasarmialueella sijainnut vankileiri. Tutkimuksen aineisto kerättiin kokoamalla tietoa erilaisista asiakirjoista ja kirjallisista lähteistä sekä yhdistämällä tämä aineistonkeruumenetelmä Kalevankankaan ympäristössä tehtyyn havainnointiin.</p> <p>Aineistona käytetty kirjallinen aineisto koostui sisällissodan muistamisen kehitystä ja sodan muistomerkkejä kuvaavasta kirjallisuudesta, Kalevankankaan hautausmaata ja entistä kasarmialuetta käsittelevästä kirjallisuudesta sekä edellä mainittuja kulttuuriympäristöjä koskevista selvityksistä. Lisäksi aineistoon kuuluivat Museokeskus Vapriikin <i>Tampere 1918</i> -näyttely ja Visit Tampereen Kalevankankaan alueella vuonna 2018 järjestämät opastetut kierrokset. Aineisto analysoitiin sisällönanalyysin avulla, jonka kautta luotiin kokonaiskuva Kalevankankaan hautausmaan ja entisen kasarmialueen sisällissodan muistamisesta. Aineistosta löydettyjä teemoja olivat sisällissodan tapahtumien muistaminen, aineelliset jäljet ympäristössä, ympäristöön liitetyt mahdolliset arvotukset ja aineettomat merkitykset ympäristössä.</p> <p>Tutkimuksen kautta pystyttiin saamaan kokonaiskuva Kalevankankaan ympäristöjen vaikean menneisyyden muistamisesta. Kalevankankaan ympäristön vaikeaa menneisyyttä muistettiin ympäristössä olevien aineellisten jälkien lisäksi kirjallisuudessa, museon toimesta ja kaupungin matkailuorganisaation alueella järjestämissä opastetuissa kierroksissa. Aineettoman kulttuuriperinnön kerrokset korostuivat erityisesti entisellä kasarmialueella, jonka ympäristössä ei ole mitään aineellista muistuttamassa vuosista 1918 ja 1919. Kalevankankaan hautausmaan sisällissodan muistamisen havaittiin tutkimuksessa myötäilevän sodan jälkeistä muistamisen kehitystä niin muistomerkkien sijainneissa, pystytysajankohdissa kuin muistomerkkien muistoteksteissäkin.</p>	
Asiasanat kulttuuriperintö, vaikea kulttuuriperintö, sisällissota, muistaminen, Tampere	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopiston kirjasto	

1 JOHDANTO	3
2 VAIKEA MENNEISYYS JA KULTTUURIPERINTÖ	6
2.1 Kulttuuriperintö	6
2.2 Vaikea kulttuuriperintö	7
2.3 Vaikean menneisyyden kulttuuriympäristöt	10
2.4 Vaikean menneisyyden kulttuuriympäristöjen arvon määrittäminen ja suojeleminen	13
3 AINEISTO JA MENETELMÄT	16
3.1 Aiempi aineisto	16
3.2 Menetelmät ja tutkimusaineisto	17
4 SUOMEN SISÄLLISSODAN JULKINEN MUISTAMINEN	22
4.1 Sisällissodan muistamisen muutos	22
4.2 Muistomerkit sisällissodan muistamisen ilmaisijoina ja vallan välineinä	25
5 SISÄLLISSOTA TAMPEREEN KALEVANKANKAALLA	28
5.1 Kalevankankaan hautausmaa	29
5.2 Kasarmialue ja vankileiri	30
6 KALEVANKANGAS KULTTUURIYMPÄRISTÖNÄ	35
6.1 Kalevankankaan hautausmaa	35
6.1.1 Sisällissodan muistomerkit hautausmaalla	36
6.1.2 Vaurioituneet hautamuistomerkit ja rakennukset	40
6.2 Entinen kasarmialue ja Kalevankankaan vankileiri	41
6.3 Tarkasteltavien ympäristöjen maininta aluetta koskevissa selvityksissä	44
6.4 Sisällissota Tampereen katukuvassa	46
7 VAIKEAN MENNEISYYDEN MUISTAMINEN	50
7.1 Sisällissodan jäljet Kalevankankaalla	51
7.2 Vaikean kulttuuriperinnön esittäminen ja hyödyntäminen	54
7.3 Muistaminen tulevaisuudessa	55
8 KOHTI MUISTAMISEN MONIÄÄNISYYTTÄ	58
LÄHTEET	61
KUVALUETTELO	66

1 JOHDANTO

Kulttuuriympäristö jo terminä herättää oletuksen ympäristöstä, joka on saanut arvonsa positiivisten ominaisuuksien ja arvojen kautta. Näiden arvostettujen ja usein valtakunnallisestikin tunnistettujen ympäristöjen rinnalla on ympäristöjä ja tapahtumapaikkoja, joita leimaavat niiden synkkä ja vaikea menneisyys. Vaikeasta menneisyydestä muistuttavat ympäristöt ja niiden kulttuuriperintö ovat usein ristiriitojen ja kulttuuriperinnön moniäänisyyden keskiössä. Kyseiset ympäristöt saattavat muistuttaa alueella koetusta konfliktista, väkivallasta ja sorrosta. Tämän vuoksi näiden ympäristöjen kulttuuriperinnön tunnistaminen, arvottaminen ja säilyttäminen voidaan kokea vaikeana. Tämä maisterintutkielma käsittelee edellä kuvailtuja kulttuuriympäristöjä, niiden vaikeana koettua menneisyyttä ja tähän menneisyyteen liittyvää kulttuuriperintöä. Tutkielmassa tarkastellaan vaikeasta menneisyydestä muistuttavia kulttuuriympäristöjä kahden Suomen sisällissodasta muistuttavan ympäristön avulla.

Maisterintutkielmassa tarkasteltavaksi vaikeaksi menneisyydeksi valikoitui sisällissota, sillä tutkielman alkuvaiheessa sisällissodan muistaminen, sodan tapahtumapaikat ja niiden kulttuuriperintö olivat esillä juuri päättyneen sisällissodan muistovuoden jäljiltä. Sisällissodan ja sen seurauksien käsittely vaikutti edelleen herättävän julkista keskustelua ja pohdintaa siitä, miten kyseistä menneisyyttä tulisi muistaa. Suomen sisällissotaa kuvaillaan useasti kansallisena kipupisteenä, jonka vaikeus pohjaa käydyn sodan lisäksi sen jälkiseurauksiin, hävinneen puolen kohteluun ja muistamisen rajoittamiseen sekä monta vuosikymmentä kestäneeseen voittaneen puolen tulkintaan sodasta. Tässä tutkielmassa tarkasteltavat ympäristöt ovat Tampereella sijaitsevat Kalevankankaan hautausmaa ja entinen kasarmialue. Tamperelaisen ympäristön valikoituminen tarkasteltavaksi vaikean menneisyyden

kulttuuriympäristöksi valikoitui kaupungin sisällissodan keskeisen roolin vuoksi. Kalevankankaan hautausmaa ja entinen kasarmialue olivat osana Tampereella käytyjä sisällissodan taisteluita, jonka jälkeen kasarmialue toimi vankileirinä vuosina 1918 ja 1919. Hautausmaa ja entinen kasarmialue kytkeytyvät toisiinsa todistuspaikkoina samasta konfliktista, mutta myös sen kautta, että suurin osa vankileirillä menehtyneistä haudattiin kasarmialueen eteläpuolella sijaitsevalle Kalevankankaan hautausmaalle.

Tutkimuksen tavoitteena on kerätyn aineiston avulla luoda kuva Kalevankankaan hautausmaalla ja entisellä kasarmialueella tapahtuvasta sisällissodan muistamisesta vertaamalla alueelta tehtyjä havaintoja sisällissodan muistamisen kehitykseen ja vaiheisiin. Tutkielmassa vastataan tutkimuskysymyksiin “Miten muistaa ja käsitellä vaikeaa kulttuuriperintöä? Millaisia ongelmia ja mahdollisesti eettisiä kysymyksiä vaikean menneisyyden ja kulttuuriperinnön käsittelyyn liittyy?” Lisäksi Kalevankankaan ympäristöjä lähestytään kysymyksillä, “Miten vaikea menneisyys näkyy Kalevankankaan hautausmaalla ja entisellä kasarmialueella? Millaisia vaikeasta menneisyydestä kertovia jälkiä Kalevankankaan alueella on? Mitä näiden jälkien pohjalta voidaan tulkita vaikeana koetun menneisyyden ja kulttuuriperinnön käsittelystä ja muistamisesta?”

Uuden museologisen ajattelun mukaan museologia yrittää tieteenalana nähdä museon ulkopuolelle, käyttäen sitä yksilön ja yhteiskunnan kulttuuri- ja perintöprosessien ilmaisimena. Uudessa museologiassa keskitytään muun muassa siihen miksi säädämme suojelulakeja, miksi perustamme museoita ja muita kulttuuriperintöorganisaatioita sekä kokoamme kokoelmia. (Vilkuna 2009, 50–51.) Uuden museologian näkökulmasta on mielenkiintoista pohtia kulttuuriperinnön tunnistamista, mikä on merkittävässä osassa käsiteltäessä vaikeaksi koettua kulttuuriperintöä. Maisterintutkielman tarkoituksena on valottaa vaikeaan kulttuuriperintöön liittyvää ongelmallisuutta ja herättää kysymyksiä siitä, onko mikään kulttuuriperintö lopulta niin sanotusti ongelmaton.

Tutkimus antaa näkökulmia vaikean menneisyyden muistamiseen, käsittelyyn ja kulttuuriperinnön aineellisten ja aineettomien merkitysten huomioimiseen. Keskustelua vaikean menneisyyden ja kulttuuriperinnön esittämisestä käydään toistuvasti näyttelyiden, muistomerkkien ja tapahtumapaikkojen esittämisen sekä tuotteistamisen kautta. Ympäristöjen ja menneisyyden muistaminen nousee esille niin muistovuosien kuin ympäristöihin kohdistuvien muutostenkin seurauksena. Vaikeasta menneisyydestä muistuttavissa ympäristöissä vastakkain ovat kärjistetysti vaikeiden tapahtumien muistaminen moraalisen velvoitteenä sekä unohtaminen tulevaisuuden ja eteenpäin liikkumisen edellytyksenä. Mitä haluamme vaikeasta menneisyydestä muistaa ja millä tavoin.

Tutkielman alussa perehdytään teoreettisessa viitekehyksessä kulttuuriperinnön ja erityisesti niin sanotun vaikean kulttuuriperinnön ja menneisyyden määrittelyyn. Osiossa käydään läpi kulttuuriympäristön arvon määrittystä ja suojelua sekä kulttuuriperintöön liittyvää ongelmallisuutta. Tutkielman tutkimusmenetelmät ja tutkimukseen valittu aineisto tuodaan esille luvussa kolme. Tampereen Kalevankankaan alueen sisällissodan jälkien tulkintaa ja nykyistä muistamisen tilaa taustoitetaan avaamalla sisällissodan muistamiseen ja erityisesti sisällissodan muistomerkkeihin liittyvää historiaa ja muistamisperinnettä luvun neljä aikana, sekä paneutumalla hautausmaan ja entisen kasarmialueen historiaan luvussa viisi. Kulttuuriympäristön analyysi ja johtopäätökset esitellään luvuissa kuusi ja seitsemän, jonka jälkeen luvussa kahdeksan esitetään tutkimuksen loppupäätelmät.

2 VAIKEA MENNEISYYS JA KULTTUURIPERINTÖ

Tutkielman teoreettisessa viitekehyksessä vaikeaa menneisyyttä ja kulttuuriperintöä lähestytään termien määrittelyn kautta. Osiossa tutustutaan siihen, mitä on vaikea menneisyys ja siitä muistuttava kulttuuriperintö sekä millaisia ongelmia kyseisen kulttuuriperinnön määrittelyyn liittyy. Tämän jälkeen teoreettisessa viitekehyksessä perehdytään kulttuuriympäristön suojeluun ja arvon määrittelyyn sekä paikan aineellisiin ja aineettomiin merkityksiin.

2.1 Kulttuuriperintö

Kulttuuriperinnöllä tarkoitetaan aineellista ja aineetonta perintöä, joka on syntynyt ihmisen toiminnan tuloksena (Lahdenvesi-Korhonen 2009, 62). Kulttuuriperintöä yhteisenä ja arvokkaana voimavarana korostava Faron yleissopimus määrittelee kulttuuriperinnön tarkoittavan “– – niitä menneisyydestä perittyjä voimavaroja niiden omistajasta riippumatta, jotka ihmisten mielestä kuvastavat heidän jatkuvasti muuttuvia arvojaan, uskomuksiaan, tietojaan ja perinteitään.” Kuten sopimuksen kulttuuriperinnön määrittelystä käy ilmi kulttuuriperintö on jatkuvasti muuttuvaa ja sitä tulkitaan aina uudelleen. (Museovirasto 2014, 4, 70–71.)

Kulttuuriperinnön valikoituminen esimerkiksi museoiden kokoelmiin on aina valinnan tulos. Museologian professori Janne Vilku käsittelee artikkelissaan *Museoiden valikoiva muisti* (2007) museoiden ja muiden muistiorganisaatioiden roolia yhteiskunnallisena muistina, esittäen samalla ajatuksen näistä organisaatioista, ja erityisesti museoista, yhtäläillä yhteiskunnallisina unohtamisen organisaatioina. Vilkun mukaan museoiden harjoittama muistaminen ja unohtaminen syntyvät kokoelmien kartunnan myötä, joiden kautta valtaa käyttävät museotyöntekijät ovat

vastuussa myös siitä, mitä yhteiskunnalliseen muistiin tallennetaan, ja mitä jätetään vastaavasti tallentamatta. Kokoelmien sekä niissä sijaitsevien objektien kautta on mahdollista havainnoida kunkin ajan ja yhteiskunnan arvoja, ja sitä, mitä ei ole koettu säilyttämisen arvoisena. Vilkunan mukaan menneisyyden voidaan näin ollen nähdä olevan aina tulkintaa. (Vilkuna 2007, 178–179.)

Nämä menneisyydestä tehtävät tulkinnat muuttuvat jatkuvasti. Tulkinnat ja niiden käyttäminen vallan välineenä ovat palvelleet muun muassa totalitaaristen valtioiden johtajia, jotka ovat käyttäneet menneisyydestä tekemiään tulkintoja omien etujensa mukaisesti. (Vilkuna 2007, 179.) Vaikean menneisyyden käsittely, muistelu ja vaikeaan menneisyyteen liittyvän trauman purkaminen eivät ole aina mahdollisia esimerkiksi valtioiden poliittisten tilanteiden vuoksi. Vaikeana koetun menneisyyden ja siihen liittyvän kulttuuriperinnön käsittely voidaan nähdä tämän vuoksi jollain tapaa jopa etuoikeutettuna. Sen lisäksi, että valtaa käytetään kulttuuriperinnön kautta valittaessa mitä ja miten menneisyydestä asioita tulkitaan ja muistetaan, toimii kulttuuriperintö myös vallankäytön aseena esimerkiksi sotien ja konfliktien yhteydessä. Tällöin valtaa käytetään tuhoamalla esimerkiksi toisen osapuolen kulttuuriomaisuutta, ja näin tuhotaan samalla toisten historiaa ja identiteettiä.

2.2 Vaikea kulttuuriperintö

Faron yleissopimuksen määrittelyn kaltaiseen kulttuuriperintöön yhdistetään usein positiivisia tunteita ja perinnön koetaan olevan jotain mistä voidaan olla ylpeitä. Kulttuuriperintö voi kuitenkin olla jotain, joka synnyttää yhteisössään häpeää ja muistuttaa vaikeasta menneisyydestä sekä tapahtumista, joihin ylpeyden tunnetta ei voida liittää.

Vaikeiden menneisyyksien tulkintaa tutkinut West Baton Rouge museon johtaja Julia Rose määrittelee teoksessaan *Interpreting Difficult History at Museums and Historic Sites* (2016) vaikean menneisyyden historiaksi, joka käsittelee esimerkiksi sortoa, traumaa ja väkivaltaa. Muun muassa orjuudesta, alistamisesta, kansanmurhasta, rasismista ja seksismistä kertovaa menneisyyttä on haastavaa tulkita niiden

sisältämän tuskan ja uhrien kokeman kärsimyksen vuoksi. Kyseisiä aiheita käsittelevät menneisyydet ja tapahtumat eivät ole kuitenkaan vaikeita pelkästään uhrien kokeman kärsimyksen takia. Aiheet ovat hankalia koska ne vaikuttavat nykyhetkeen, ja monet nyky-yhteiskunnan sosiaaliset rakenteet pohjautuvat tästä vaikeasta menneisyydestä. Edellä mainittujen kaltaisten vaikeiden menneisyyksien tulkintojen avulla on kuitenkin mahdollista muistaa millaisia epäoikeudenmukaisuuksia ja julmuuksia on tapahtunut. (Rose 2016, 28.)

Vaikeaksi koettuun menneisyyteen liittyvän kulttuuriperinnön määrittelemisen vaikeaksi kulttuuriperinnöksi on omalta osaltaan haastavaa ja jo määrittelynsä puolesta ongelmallista. Filosofian tohtori Johanna Enqvist toteaa artikkelinsa *Hetken kestää elo tää, sek in synkkää ja ikävää – Traumaattisten perintöjen terminologiaa* (2018) alussa kuinka monia erilaisia termejä on kuvaamaan “traumaattista” kulttuuriperintöä: vaikea, synkkä, negatiivinen, kiistanalainen ja ristiriitainen. Kutsuttaessa jotakin kulttuuriperintöä edellä mainituilla termeillä, syntyy näiden käytettävien ilmaisujen kautta jo oletuksia kyseisestä perinnöstä. Käytettyjen termien perusteella voidaan olettaa, että perintöön liittyvien menneisyyden todisteiden käsittely koetaan edelleen vaikeaksi, ahdistavaksi, torjutuksi ja jopa kielletyksi. (Enqvist 2018, 7.) Käsitteistämällä ja määrittelemällä jonkin perinnön olevan traumaattista ja vaikeaa kulttuuriperintöä, luodaan samalla oletus vastakkaisen, ongelmattoman, yhtenäisen ja itsestään selvän kulttuuriperinnön olemassaolosta. Enqvist huomauttaa, kuinka perintöön voidaan aina liittää erilaisia valtasuhteita, valta-asetelmia, vastakkain olevia päämääriä, erilaisia totuuksia sekä ideologioita. Tällöin traumaattiseen ja ristiriitaiseen perintöön nojaavat käsitteet käyvät tarpeettomiksi, jos kaiken perinnön katsotaan lopulta olevan ristiriitaista ja traumaattista (Enqvist 2018, 16.)

Käsiteltäessä vaikeaa menneisyyttä ja kulttuuriperintöä on oleellista kysyä, kenelle vaikea kulttuuriperintö on *vaikeaa* kulttuuriperintöä? Lähes vuosittain ilmestyvässä *Suomen Museo 2018* -aikakauskirjan artikkelissa *Miten tuotteistaa kärsimys? Turun sotavankileirin muistaminen 2018* (2018) pohditaan, miten artikkelissa käsiteltävää Turun vankileiriä voidaan lähestyä vaikeana kulttuuriperintönä. Kirjoittajat kysyvät

artikkelissaan kenelle Turun vankileiriin liittyvä kulttuuriperintö on vaikeaa, milloin tästä kulttuuriperinnöstä on tullut vaikeaa kulttuuriperintöä ja kuinka kauan se tulee sellaista olemaan? Esiin nousee huomio, ettei vaikean kulttuuriperinnön käsitettä tai määrittelyä niinkään käytetä tutkijoiden kentän ulkopuolella, eivätkä esimerkiksi kyseisen vankileirin tapahtumien muistelijat käytä käsitettä muisteluissaan. (Heimo, Kauhanen, Pakkanen, Patjas & Pihlman 2018, 26.)

Vaikeaa menneisyyttä käsittelevässä kirjallisuudessa mainitaan usein vaikean menneisyyden hallintaan ja käsittelyyn liittyvä *Vergangenheitsbewältigung*-ilmiö. Saksankielinen *Vergangenheitsbewältigung* suomentuu poliittisen historian emeritusprofessori Seppo Hentilän mukaan ”menneisyydenhallinnaksi”, mutta ilmiöllä tarkoitetaan hallinnan sijaan enemmän sitä, miten vaikean menneisyyden kanssa voidaan niin sanotusti tulla toimeen, vaikeaksi koettuja asioita käsitellään vaikeudesta huolimatta, ja niitä pyritään tutkimaan mahdollisimman avoimesti ja rehellisesti. (Hentilä 2018, 10.) Vaikean menneisyyden ja kulttuuriperinnön käsittely kytkeytyy menneisyyttä koskevan trauman purkamiseen. Sisällissodan muistamista tutkineen folkloristiikan dosentti Ulla-Maija Peltosen mukaan trauman purkaminen liittyy merkittäväällä tavalla kysymykseen kenellä on oikeus sanoa, mitä menneisyydestä muistetaan ja unohdetaan (Peltonen 2003, 262).

Oikeus sanoa mitä menneisyydestä muistetaan ja unohdetaan, kytkeytyy kulttuuriperinnön tunnistamiseen ja kysymykseen, kenellä on oikeus ja valta määritellä sekä tunnistaa tietyn menneisyyden todisteiden olevan kulttuuriperintöä. Faron yleissopimus korostaa kulttuuriperintöyhteisöjen roolia kulttuuriperinnön määrittelyssä ja tunnistamisessa. Tällöin kulttuuriperinnön tunnistamisen ei tarvitse tulla niin sanotusti ”korkeammalta” asiantuntijataholta, vaan yhteisöt ovat itse keskeisessä asemassa kulttuuriperinnön tunnistamisen prosessissa. Tällöin kulttuuriperinnöksi voidaan myös tunnistaa vaikeaksi koettuja kohteita, joita ei haluta mahdollisesti käsitellä kansallisella tasolla, mutta jotka yhteisö kokee tärkeäksi.

Ajankohtaista keskustelua vaikeasta kulttuuriperinnöstä käydään Suomessa muun muassa sisällissodan tapahtumapaikkojen hallinnan, suojelun, esittämisen ja mahdollisen tuotteistamisen kautta. Sisällissodan muistovuonna 2018 monet museot tarttuivat sadan vuoden takaiseen aiheeseen muun muassa näyttelyiden kautta, ja vuoden 1918 tapahtumien esittämisen pohdintaa käytiin varmasti jokaisen näyttelyn suunnittelun yhteydessä. Vaikean menneisyyden ja kulttuuriperinnön aihetta käsiteltiin vuoden sisällä muun muassa *Suomen Museo 2018* -aikakauskirjan (2018) artikkeleissa, joissa vaikeaa kulttuuriperintöä koskevia artikkeleja kerättiin miettimällä mikä tekee kulttuuriperinnöstä vaikeaa ja miksi näin on (Suomen Museo 2018 2018, 5). Tämän pohjalta on mielenkiintoista pohtia, mikä vaikeasta kulttuuriperinnöstä tekee vaikeaa ja haastavaa käsitellä? Itse perintö vai se, miten arvotamme sitä nyky-yhteiskunnan arvoista käsin?

2.3 Vaikean menneisyyden kulttuuriympäristöt

Kulttuuriympäristöllä tarkoitetaan ihmisen sekä luonnon vuorovaikutuksesta muodostuvaa ympäristöä, jossa näkyy ihmisen toiminnan kerroksellisuus, ja joka ilmentää kulttuurin vaihteita. Kulttuuriympäristöön liittyy olennaisesti sille annetut tulkinnat, erilaiset nimet ja merkitykset. Kulttuuriympäristön voidaan määritellä koostuvan rakennetusta kulttuuriympäristöstä, kulttuurimaisemasta, muinaisjäännöksistä sekä perinnebiotoopeista. Nämä osat eivät ole toisiaan poissulkevia, vaan muodostavat kulttuuriympäristön esiintyen siinä vierekkäin, sisäkkäin ja ajallisesti kerrostuneina. (Ympäristöministeriö 2011, 7.) Kulttuuriympäristö mielletään usein ympäristöksi, josta syntyy kokijalle positiivisia mielleyhtymiä. Kulttuuriympäristö voi kuitenkin olla konkreettinen muistutus asioista, joita yhteisö ei halua muistaa. (Opetus- ja kulttuuriministeriö & Ympäristöministeriö 2014, 8.)

Filosofian tohtori Nina Säaskilahti kutsuu artikkelissaan *Konfliktinjälkeiset kulttuuriympäristöt, muisti ja materiaalisuus* (2016) konfliktin jälkeisiksi kulttuuriympäristöiksi ympäristöjä, joita yhdistävät sekä sodan materiaallinen perintö että sodan muistot (Säaskilahti 2016). Konfliktin jälkeiset kulttuuriympäristöt

muistuttavat olemassaolollaan tapahtuneesta konfliktista, vaikeasta menneisyydestä sekä sen mahdollisista jälkivaikutuksista ympäristöön, yhteisöön ja koko ympäröivään yhteiskuntaan. Konfliktin jälkeisten kulttuuriympäristöjen kulttuuriperinnön hallitseminen ja käsittely liikkuvat kulttuuriperinnön moniäänisyyden sekä ristiriitaisuuden viitekehyksessä.

Konflikti viittaa vahvasti sanana aseelliseen konfliktiin tai yhteiskunnassa valloillaan olevaan poikkeustilaan. Terminä *konfliktin jälkeinen kulttuuriympäristö* rajaa mahdollisesti käsittelystä pois niitä vaikeaa ja traumaattista menneisyyttä koskevia kulttuuriympäristöjä, jotka ovat olleet omana aikanaan yhteiskunnassa täysin normaaleja, mutta joiden voidaan nykyaikana katsoa kantavan ja muistuttavan vaikeasta kulttuuriperinnöstä. Tällaisia ympäristöjä ovat muun muassa orjuudesta ja sorrosta muistuttavat ympäristöt ja rakennukset. Konfliktin jälkeiset kulttuuriympäristöt ovat vaikean menneisyyden ja kulttuuriperinnön kulttuuriympäristöjä, joita yhdistää vaikean sekä synkän menneisyyden läsnäolo.

Kulttuuriympäristön tavoin myös paikka muodostuu aineellisista ja aineettomista merkityksistä. Paikoilla on konkreettiset maantieteelliset sijaintinsa, mutta paikat saavat kulttuuriset merkityksensä eletystä elämästä, aineettomista merkityksistä, joita kokemukset ja kertomukset konkreettiseen paikkaan välittävät (Knuuttila 2006, 7). Paikan historiaa ovat aineellisten jälkien lisäksi sen sisällään pitämä ja välittämä aineeton perintö, joita ovat muun muassa siihen liittyvät paikannimet, tarinat ja muistot (Raivo 1999, 82). Sisällissodan muistamista tutkinut Ulla-Maija Peltonen mainitsee teoksessaan *Muistin paikat – Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta* (2003) Pierre Noran (1996) tunnetuksi tekemän käsitteen *muistin paikat*. Käsitteenä muistin paikat on ymmärrettävä laajassa merkityksessä, johon pystytään liittämään niin historiallisia, ajatteluun pohjautuvia, tunnepitoisia kuin tiedostamattomiakin mielle yhtymiä. (Peltonen 2003, 188; viitattu Nora 1996, 6-7.) Peltonen teoksessaan mainitsemia sisällissodan muistin paikkoja ovat julkisten muistomerkkien ja hautapaikkojen lisäksi suullisessa muistitiedossa eteenpäin siirtyneet teloitus- ja hautapaikat (Peltonen 2003).

Vaikka vaikeasta menneisyydestä muistuttavalla paikalla ei olisi aineellisia jälkiä, kuten rakennuksia tai muistomerkkejä paikan historiasta, voivat paikkaan liittyvät merkitykset ja aineeton perintö elää alueeseen liitettyjen nimien ja nimityksien kautta. Paikkojen nimityksien kautta voidaan saada käsitys alueen aiemmista asukkaista, tapahtumista sekä paikkoihin liitetystä merkityksistä ja saadaan näin paikan menneisyys liitettyä nykyiseen ympäristöön (Lahdenvesi-Korhonen 2009, 8). Monilla synkstä menneisyydestä muistuttavilla tapahtumapaikoilla saattaa olla menneisyydestä muistuttava nimi, vaikka itse tapahtumaa ei muuten ympäristössä muistettaisi.

Tämä käy ilmi Pekka Elomaan ja Jouni K. Kemppaisen sisällissodan hauta- ja teloituspaiikkoja käsittelevässä teoksessa *Paha maisema* (2007). Teoksessa käydään muisteluiden ja valokuvien avulla läpi niitä tavallisia paikkoja ympäristössä, joissa vuonna 1918 teloitettiin niin punaisia kuin valkoisiakin. Mainittuja paikkoja ovat muun muassa Porin lyseon piha, Viinamoisionmäen punaisten korpihauta, Kouvolan Tommolan veripelto ja Tampereen rautatieaseman tavara-asema. (Elomaa & Kemppainen 2007.) Teoksessa mainitaan esimerkiksi Urajärvellä tapahtuneesta sisällissodan aikaisesta teloituksesta, jonka jälkeen paikalliset alkoivat kutsua teloituspaiikkana toiminutta tienmutkaa "Murhakulmaksi" (Elomaa & Kemppainen 2007, 50). Myöskin Rengossa Neidonlampi -niminen suo sai uuden nimityksen paikalla ammuttujen punakaartilaiden jälkeen, kun paikkaa alettiin kutsua "Kuolemansuoksi" (Elomaa & Kemppainen 2007, 56). Teoksessa esitettyjen sisällissodan tapahtumapaikkojen merkitys on säilynyt osittain niiden aiempiin tapahtumiin viittaavien nimien kautta.

2.4 Vaikean menneisyyden kulttuuriympäristöjen arvon määrittäminen ja suojeleminen

Kulttuuriympäristö ei ole vain osa historiaa, vaan kulttuuriympäristöä luodaan ja muokataan koko ajan rakentamalla, purkamalla ja säilyttämällä (Lahdenvesi-Korhonen 2009, 8). Kulttuuriympäristö, aivan kuten kulttuuriperintökin, on muuttuvaa ja ajan muokkaamaa. Suojelun kohteeksi päätyneet kulttuuriperintö on usein valinnan tulos, jonka johdosta vastaavasti jotain muuta saatetaan valita jätettävän suojelun ulkopuolelle. Kulttuuriperintöä suojellaan muun muassa lakien, kaavoitusten ja kansainvälisten sopimusten avulla.

Kulttuuriympäristöt, jotka muistuttavat vaikeasta menneisyydestä, herättävät ihmisissä usein ristiriitaisia ajatuksia liittyen kulttuuriympäristön säilyttämiseen, tuhoamiseen ja esittämiseen. Konfliktin, esimerkiksi sodan, jälkeisen kulttuuriympäristön muistamiseen ja säilyttämiseen liittyvät kysymykset nousevat Nina Sääskilahden mukaan esiin usein juuri suojele- ja säilyttämiskysymysten yhteydessä. Useita konfliktista kertovia ympäristöjä ei ole aikoinaan määritetty kulttuurihistoriallisesti merkittäviksi kohteiksi, kulttuuriperinnöksi, eikä niitä ole suojeltu. (Sääskilahti 2016.)

Kulttuuriympäristöjen ja kulttuuriperintökohteiden suojeleminen sekä hoito perustuvat niissä tunnistettuihin arvoihin ja näiden arvojen valtakunnalliseen, maakunnalliseen tai paikalliseen merkittävyyteen. Kulttuuriympäristöön ja kulttuurimaisemaan yhdistetyt arvot voivat olla muun muassa historiallisia, rakennushistoriallisia, taiteellisia tai maisemallisia. (Lahdenvesi-Korhonen 2009, 62.) Se, asetetaanko kulttuuriympäristö suojeltavaksi ja suojellaanko rakennetun kulttuuriympäristön rakennuksia, riippuu siitä millaisia arvoja suojeltaviksi esitettäviin kulttuuriympäristöihin ja niiden kulttuuriperintöön liitetään. Nämä kulttuuriympäristön suojelemisen perusteena olevat arvot muuttuvat ajan kuluessa ja huomion arvoista on, jotka tekevät päätökset suojelemisesta ja millä arvoilla. Alueen tunnistaminen kulttuuriperinnöksi, esimerkiksi Unescon maailman kulttuuriperintökohteeksi tai nimeäminen valtakunnallisesti merkittäväksi kulttuuriympäristöksi, antaa alueelle ja

siellä oleville rakennuksille, monumenteille ja jäännöksille eräänlaisen aseman. Alueen kulttuuriperintö on tunnistettu, otettu osaksi kulttuuriperintöohjelmia ja mahdollisesti vielä nostettu erityisen arvokkaaseen asemaan.

Miten vaikeasta menneisyydestä muistuttavaa kulttuuriympäristöä arvotetaan? Vaikeasta menneisyydestä muistuttaviin ympäristöihin voi olla vaikeaa yhdistää tai nostaa esille arvoja, joiden perusteella ympäristöä ja sen osia haluttaisiin suojella. Yhteisön muisti ja menneisyys voivat vaikuttaa välillä väistämättäkin siihen, mitä kulttuuriympäristöstä halutaan arvottaa ja millä perusteilla. Kulttuuriympäristön aineettomien merkityksien arvottaminen voidaan kokea konfliktin jälkeen haastavampana kuin aineellisen kulttuuriperinnön. Itse rakennuksia tai monumentteja ei välttämättä koeta ongelmallisina, vaan se mitä rakennukset edustavat, niihin liittyvät muistot sekä kaikki muu aineeton perintö mitä ympäristö nostaa yhteisössään pintaan. Säaskilahden mukaan ristiriitoja voi syntyä, jos kulttuuriympäristötyössä määritellään tietty kohde historiallisesti tai maisemallisesti arvokkaaksi ja näin nostetaan esille kohteen menneisyyteen liittyvä negatiivinen muisto. Saattaa syntyä tilanne, jossa konfliktista muistuttavien rakennusten ja ympäristöjen suojeleminen sekä muistelu saatetaan nähdä konfliktin ja sen seurauksien hyväksymisenä, mitä se ei todellisuudessa välttämättä ole. (Säaskilahti 2016.)

Vaikka useat vaikeasta menneisyydestä kertovat kulttuuriympäristöt ja paikat eivät kuulu kulttuuriperintöohjelmien piiriin, on niiden huomioiminen osaksi yhteistä kulttuuriperintöä tärkeää. Julia Rosen mukaan museoiden ja historiallisten tapahtumapaikkojen tekemillä vaikean menneisyyden käsittelyillä ja tulkinnoilla on edellytyksiä informoida yhteisöä, tarjota autenttista todistusaineistoa tapahtumista ja tarjota virallista tulkintaa esimerkiksi tapahtuneesta sorrosta sekä kärsimyksestä (Rose 2016, 49). Vaikeasta menneisyydestä kertoviin kulttuuriympäristöihin ja tapahtumapaikkoihin on mahdollista yhdistää muun muassa humanitaarisia ja inhimillisiä arvoja.

Esimerkkinä vaikeasta menneisyydestä ja kulttuuriperinnöstä on Unescon maailmanperintölistallekin nostettu Auschwitz Birkenau keskitys- ja tuhoamisleiri.

Jotta jokin kohde valitaan Unescon maailmanperintökohteeksi on sen täytettävä vähintään yksi kymmenestä asetetusta kriteeristä. Tuhoamisleiri on valikoitunut maailmanperinnöksi kuudennen kulttuurikriteerin perusteella, jonka mukaan kohteen on “– – liityttävä suoraan tai aineettomasti tapahtumiin, eläviin perinteisiin, aatteisiin, uskontoihin tai uskomuksiin tai taiteellisiin ja kirjallisiin teoksiin” (Museovirasto 2019; Unesco 2019). Auschwitz Birkenau tuhoamisleiriä pidetään “– – merkittävänä todisteena epäinhimillisestä, julmasta ja järjestelmällisestä pyrkimyksestä olla tunnistamatta alempiarvoisina pidettyjen ryhmien ihmisarvoa, johtaen lopulta näiden ryhmien systemaattiseen murhaan” (Unesco 2019). Kyseistä tuhoamisleiriä voidaan pitää yhtenä holokaustin merkittävimpänä todisteena ja esimerkkinä vaikeaa menneisyyttä kantavasta paikasta, jonka avulla on mahdollista informoida, muistuttaa ja mahdollisesti ottaa kantaa nykyaikana tapahtuviin ihmisarvoa koskeviin loukkauksiin.

3 AINEISTO JA MENETELMÄT

Tutkimuksen tavoitteena on kerätyn aineiston avulla luoda kuva Kalevankankaan hautausmaalla ja entisellä kasarmialueella tapahtuvasta sisällissodan muistamisesta. Tutkimukseen on valittu kaksi sisällissotaan liittyvää kulttuuriympäristöä, jotka eivät päällisin puolin esiinny vahvoina todisteina sisällissodasta tai sodan jälkeisistä vankileireistä. Tutkimuksen alkuvaiheessa kiinnostus kohdistui alunperin Kalevankankaan taistelussa vaurioituneita hautamuistomerkkejä kohtaan, mutta laajeni pian käsittämään hautausmaan viereisen kasarmialueen menneisyyttä ja alueen jo kadonneita vaikean menneisyyden kerroksia. Seuraavassa osiossa käydään läpi tutkimuksen kulkua, valittua aineistoa ja sen keruumenetelmiä sekä aineiston analyysimenetelmää.

3.1 Aiempi aineisto

Suomen vuoden 1918 tapahtumista on käytetty, ja asiayhteydestä sekä tulkinnasta riippuen saatetaan edelleen käyttää, useaa nimitystä: vapaussota, kansalaissota, veljessota, luokkasota, kapina, punakapina, vallankumous, vuoden 1918 tapahtumat sekä sisällissota. Tässä tutkielmassa tapahtumista käytetään jo vakiintunutta ja objektista nimitystä sisällissota. Sisällissodan mainitaan usein olevan Suomen historian tutkituin aihe, jonka lisäksi sotaa on käsitelty laajamittaisesti taiteessa ja kaunokirjallisuudessa.

Sisällissotaa ja sen seurauksia ovat tutkineet esimerkiksi Jaakko Paavolainen vuoden 1918 vankileirejä sekä punaista ja valkoista terroria käsittelevissä teoksissaan *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 osa 1. Punainen terrori* (1966), *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 osa 2. Valkoinen terrori* (1967) ja

Vankileirit Suomessa 1918 (1971) sekä Heikki Ylikangas vuonna 1993 julkaisemassaan teoksessaan *Tie tampereelle*. Julkisia sisällissodan projekteja ovat olleet muun muassa 1960-luvulla suoritettu sisällissodan muistojen keruu sekä Valtioneuvoston 1990-luvun lopussa käynnistämä *Suomen sotasurmat 1914–1922* -projekti. Viimeisimpänä näiden lisäksi Valtioneuvoston kanslian vuoden 2018 *Muistovuosi 1918* -projekti, joka ei kuitenkaan saavuttanut aiemman vuoden *Suomi 100* -projektin tavoin suurta kansallista näkyvyyttä. Aiempia sisällissodan julkista muistamista sivuavia maisterintutkielmia ja väitöskirjoja ovat muun muassa Jari Heiskasen pro gradu -tutkielma *Sodan pitkä varjo – Vapaussodan perintö Tampereen katukuvassa vuosina 1918–1968* (1999) ja Riitta Kormanon väitöskirja *Sotamuistomerkki Suomessa – Voiton ja tappion modaalista sovittelua* (2014).

Vaikeaan menneisyyteen ja kulttuuriperintöön liittyvä tutkimus on ollut vuoden sisällä pinnalla Suomen muinaismuistoyhdistyksen julkaisemassa *Suomen Museo 2018* -aikakauskirjassa (2018). Kyseisessä julkaisussa vaikeaa kulttuuriperintöä on käsitelty esimerkiksi vaikean kulttuuriperinnön kuvailussa käytettävien termien määrittelyn, Turun sotavankileirin kantaman vaikean kulttuuriperinnön tuotteistamisen sekä sisällissodan muistovuonna 2018 pystytettyjen näyttelyiden kautta.

3.2 Menetelmät ja tutkimusaineisto

Maisterintutkielma on laadullinen tapaustutkimus. Tapaustutkimuksen kautta tarkoituksena on ymmärtää Kalevankankaan alueen ympäristössä tapahtuvaa sisällissodan muistamista sekä huomioida kyseisen ympäristön muistamiseen liittyvät taustat ja olosuhteet. Tutkielmassa käytetään tapaustutkimusta, sillä sen kautta on mahdollista kuvata yksityiskohtaisesti Kalevankankaan hautausmaalla ja entisellä kasamialueella tapahtuvaa sisällissodan muistamista ja alueiden nykytilaa. Kalevankankaan yksittäistapauksen pohjalta pyritään ymmärtämään laajemmin ilmiötä vaikean menneisyyden kulttuuriympäristöistä.

Tutkimuksen aineisto kerättiin kokoamalla tietoa erilaisista asiakirjoista ja kirjallisista lähteistä sekä yhdistämällä tämä aineistonkeruumenetelmä Kalevankankaan ympäristössä tehtävään havainnointiin. Vaikean menneisyyden kohteita havainnoitiin tutkimuksessa nykyisyydestä käsin ja verrattiin ympäristöstä tehtyjä havaintoja asiakirjojen ja kirjallisuuden tuottamaan menneisyyskuvaan. Havainnointi valittiin aineistonkeruumenetelmäksi, sillä menetelmän avulla on mahdollista saada tietoa yksittäistapauksiksi valittujen ympäristöjen nykytilasta. Havainnointi toimii aineistonkeruumenetelmänä erityisesti tapauksissa, joissa tutkittavasta ilmiöstä tiedetään hyvin vähän ja havainnoinnin avulla muita käytettyjä aineistonkeruumenetelmiä pystytään paremmin kytkemään saatuun tietoon (Tuomi & Sarajärvi 2018, luku 3.2). Havainnointia hyödynnettiin erityisesti entisen kasarmialueen kohdalla, sillä alueen nykytilaa ei juuri mainita kirjallisuudessa tai ympäristöä koskevissa kuvailuissa ja selvityksissä.

Tutkimuksen kirjallinen aineisto koostuu sisällissodan muistamisen kehitystä ja sodan muistomerkkejä kuvaavasta kirjallisuudesta, Kalevankankaan hautausmaata ja entistä kasarmialuetta käsittelevästä kirjallisuudesta sekä edellä mainittuja kulttuuriympäristöjä koskevista selvityksistä. Lisäksi aineistona on käytetty Museokeskus Vapriikissa tammikuusta 2018 asti esillä ollutta pysyvää näyttelyä *Tampere 1918* ja Tampereen matkailu- ja tapahtuma-alan asiantuntijaorganisaatio *Visit Tampereen* Kalevankankaan alueella vuonna 2018 järjestämiä tapahtumia.

Kerätty aineisto analysoitiin sisällönanalyysin avulla, jonka kautta luotiin kokonaiskuva Kalevankankaan hautausmaan ja entisen kasarmialueen sisällissodan muistamisesta. Sisällönanalyysin avulla aineisto pyritään järjestämään selkeäksi kokonaisuudeksi niin, että sen sisältämä informaatio pysyy tallella. Hajanaisen aineiston järjestämisen kautta tutkimuskohteesta voidaan aineiston sisällönanalyysiä käyttämällä luoda selkeitä ja paikkansapitäviä johtopäätöksiä. (Tuomi & Sarajärvi 2018, luku 4.2.2 .) Aineiston sisällönanalyysia tehtiin valitsemalla mikä kerätyssä aineistossa kiinnosti, minkä jälkeen aineisto käytiin läpi erottamalla kiinnostuksen kohteet muusta aineistosta. Nämä valitut aineiston osiot ryhmiteltiin aihepiirien mukaan ja teemojen perusteella tutkittavasta ilmiöstä luotiin johtopäätöksiä. (Tuomi

& Sarajärvi 2018, luku 4.1 .) Tutkielmaan valitussa aineistossa kiinnosti, miten sisällissodan jäljet näkyvät Kalevankankaan hautausmaan ja entisen kasarmialueen ympäristössä, vai näkyvätkö ne lainkaan. Hautausmaata ja entistä kasarmialuetta analysoitiin omina kokonaisuuksinaan. Aineistosta löydettyjä teemoja olivat sisällissodan tapahtumien muistaminen, aineelliset jäljet ympäristössä, ympäristöön liitetyt mahdolliset arvotukset ja aineettomat merkitykset ympäristössä.

Sisällissodan muistamisen ja käsittelyn muutokseen paneuduttiin sotaa koskevan kirjallisuuden kautta. Sisällissotaa koskevasta laajasta kirjallisesta tarjonnasta rajattiin aineistoon teokset, jotka keskittyivät sisällissotaan Tampereella, sisällissodan muistamiseen ja vankileireihin. Tutkielman ensisijaisina lähteinä on käytetty Ulla-Maija Peltosen tutkimusta sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta teoksessa *Muistin paikat – Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta* (2003) sekä artikkelissa *Sisällissodan muistaminen ja unohtaminen* (2013). Peltosen teosten avulla on saatu laajamittainen kuvaus sisällissodan julkisista ja hävinneen puolen maastoon piilotetuista muistin paikoista sekä sisällissodan muistamisen muutoksesta. Sisällissodan muistamisen muutosta on lähestytty tutkielmassa Peltosen määrittelemien sisällissodan muistamisen ja käsittelyn vaiheiden kautta, joiden avulla on havainnoitu sodan muistamista Kalevankankaan hautausmaalla ja entisellä kasarmialueella. Kalevankankaan hautausmaan ja entisen kasarmialueen menneisyyttä käsittelevässä osuudessa ensisijaisina lähteinä ovat toimineet Voitto Silfverhuthin Kalevankankaan hautausmaan vaiheita käsittelevä teos *Kalevankangas – Elämän ja kuoleman kulttuuri Tampereen toisella hautausmaalla 1880–1990* (1993) sekä Museokeskus Vapriikin julkaisema teos *Tampere 1918* (2013). Kyseisten teoksien kautta selvitettiin hautausmaan ja entisen kasarmialueen historiaa sekä entisen kasarmialueen toimintaa vankileirinä.

Kalevankankaan alueisiin liitettyjä arvoja ja nykytilaa tarkasteltiin Museoviraston *Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY* -sivuston ja Museoviraston *valtakunnallisen karttapalvelun* kautta. Museoviraston palveluiden avulla selvitettiin onko alueita määritelty valtakunnallisesti merkittäviksi rakennetuiksi

kulttuuriympäristöksi ja jos on millä perusteella määrittäminen on tehty. Sivustojen avulla selvitetään lisäksi mitä rakennuskantaa Kalevankankaan hautausmaan ja entisen kasarmialueen alueella on suojeltu ja millä perusteilla. Aineistoon kuului Museoviraston palveluiden lisäksi Kalevankankaan rakennettua ympäristöä koskevia selvityksiä. Selvitykset valikoituivat aineistoon sen perusteella koskivatko ne maantieteellisen rajauksen kautta Kalevankankaan hautausmaata tai entistä kasarmialuetta. Selvityksiä analysoidessa kiinnitettiin huomiota siihen, missä yhteydessä valikoidut kulttuuriympäristöt selvityksissä mainittiin ja nostettiin niissä esille entisellä kasarmialueella toiminut vankileiri esimerkkinä aluetta koskevasta vaikeasta menneisyydestä.

Osana tutkielman aineistoa toimivat Tampereen matkailu- ja tapahtuma-alan asiantuntijaorganisaatio Visit Tampereen Kalevankankaan alueella järjestämät opastetut kierrokset sekä organisaation Tampereen katukuvaan talvella 2018 pystyttämät sisällissodan hahmot. Kierroksien ja katukuvaan sijoitettujen hahmojen kautta tarkasteltiin miten Kalevankankaan alueen sisällissodan jäljet tuodaan kaupungin matkailuorganisaation puolelta esille. Tutkimuksen aikana ei päästy osallistumaan järjestetyille kierroksille, mutta niiden mahdollista sisältöä pyrittiin hahmottamaan Visit Tampereen julkaisemien kierroksen kuvailujen pohjalta.

Asiakirjojen ja kirjallisuuden lisäksi aineistoon kuului Kalevankankaan ympäristön havainnointi keväällä 2019. Ennen havainnointia, hautausmaan ja entisen kasarmialueen ympäristöä kartoitettiin ja ympäristöön tutustuttiin karttojen sekä kirjallisen lähdeaineiston avulla. Sisällissotaan, sodan muistamiseen ja sodan muistomerkkeihin liittyvän kirjallisuuden avulla kartoitettiin, onko hautausmaan ja entisen kasarmialueen ympäristöön pystytetty sisällissodasta muistuttavia tai sodan tapahtumiin liittyviä muistomerkkejä tai -laattoja. Kalevankankaan ympäristön havainnoinnin yhteydessä kiinnitettiin huomiota muistomerkkien pystytysajankohtaan, konkreettiseen sijaintiin, pystyttäjään sekä muistomerkeissä oleviin muistoteksteihin. Havainnoinnin aikana huomiota kiinnitettiin lisäksi hautausmaata sekä entistä kasarmialuetta ympäröivään paikannimistöön. Seurakunnan tuottamien dokumenttien ja hautausmaan historiaa käsittelevän

kirjallisuuden pohjalta pyrittiin paikantamaan havainnoinnin aikana sisällissodan taistelussa vaurioituneita hautamuistomerkkejä ja muita sodan jälkiä hautausmaan ympäristössä. Kalevankankaan ympäristöistä tehtyjä havaintoja suhteutettiin Ulla-Maija Peltosen teoksissaan esittämiin sisällissodan muistamisen ja kehityksen vaiheisiin.

Kalevankankaan ympäristössä tehdyn havainnoinnin lisäksi tutkimuksen aikana tutustuttiin Museokeskus Vapriikin *Tampere 1918* -näyttelyyn keväällä 2019. Kyseinen näyttely oli kenttätöiden aikaan ainoa sisällissotaa käsittelevä näyttely alueen museoissa. Huomioitavaa on, ettei sisällissota näyttelyn aiheena ollut enää yhtä ajankohtainen keväällä 2019 kuin tapahtumien muistovuonna 2018. *Tampere 1918* -näyttelyssä huomiota kiinnitettiin siihen, miten Kalevankankaan ympäristö on tuotu esille näyttelyssä. Huomiota kiinnitettiin, mainitaanko hautausmaata tai entistä kasarmialuetta näyttelyssä ja onko näyttelyssä esillä vankileiriin liittyvää esineistöä.

4 SUOMEN SISÄLLISSODAN JULKINEN MUISTAMINEN

Keväällä 1918 lähes neljä kuukautta kestäneessä sisällissodassa ja sen jälkiseurauksissa menehtyi lähemmäs 40 000 ihmistä, joista suomalaisten osuus vastasi noin prosenttia koko maan väestöstä (Hoppu 2013e, 21). Suojeluskuntien ja punakaartien lisäksi sodassa taisteli niin venäläisiä, ruotsalaisia kuin saksalaisiakin joukkoja. Kuten monien muidenkin yhteiskuntien kokeman konfliktin jälkeen, myös Suomessa sisällissodan jälkeen voittajien muistot ja arvot valtasivat näkyvän julkisen muistamisen kulttuurin ja tilan. Sisällissota ei loppunut taisteluihin vaan eroa osapuolien välillä pidettiin yllä sodan tapahtumia muistelevan valkoisen näkökulman avulla. Tulevassa osiossa sisällissodan julkista muistamista ja sen muutosta tarkastellaan erityisesti sodan osapuolten muistomerkkien pystytyksen kautta.

4.1 Sisällissodan muistamisen muutos

Sisällissodan muistamista tutkinut Ulla-Maija Peltonen on jakanut sisällissodan muistamisen ja käsittelyn neljään vaiheeseen. Sisällissodan muistamisen ensimmäisen vaiheen aikana, sodan loppumisesta 1930-luvulle saakka, sodan voittaneen puolen tulkinta sodasta vapaussotana edusti yhteiskunnan virallista tulkintaa sisällissodasta. Sodan jälkeen valkoiset muistivat sodassa kaatuneita ja toivat julki menetyksiään muun muassa pystyttämällä sodasta ja sen tappioista muistuttavia muistomerkkejä, sankarihautoja ja -patsaita. Sisällissodan muistoksi pystytetyt vapaussodan ja sankarivainajien muistomerkit sekä hautajaisseremoniat kuuluivat valkoisen puolen yksinoikeuteen, tehden sodan voittajien puolen muistamisesta näkyvää ja sallittua. (Peltonen 2013, 202–203.) Valkoisen puolen hautamuistomerkit ja muistomerkit toimivat sisällissodan virallisina muistin paikkoina aina 1940-luvulle saakka (Peltonen 2003, 242).

Vuonna 2000 sisällissodan epävirallisista ja virallisista hautapaikoista sekä muistomerkeistä tehdyn kartoituksen mukaan vuoteen 1929 mennessä valkoisten virallisia hautamuistomerkkejä ja vapaudenpatsaita oli 333 kappaletta 316 paikkakunnalla. Näistä 24 paikkakunnalla oli saksalaisille ja ruotsalaisille pystytettyjä patsaita. (Peltonen 2003, 221–223, 303.) Valkoisen puolen sisällissodasta muistuttavia patsaita pystytettiin sodan aikana ydinalueella olleiden paikkakuntien lisäksi myös alueille, joilla ei oltu lainkaan taisteltu (Hentilä 2018, 77).

Sodan hävinneen puolen muistaminen rajattiin julkisen muistamisen ulkopuolelle ja tehtiin näkymättömäksi. Tämä ilmeni käytännössä siten, ettei punaisten vainajien julkista muistamista sallittu 1920-luvulla muistomerkkien pystytyksen kautta. Punaisten vainajien muistaminen siirtyi yksityisiin ja epävirallisiin muistamisen paikkoihin, ja näitä hautapaikkoja sekä muistomerkkejä oli piilossa muun muassa metsissä, soilla sekä sorakuopilla. (Peltonen 2013, 203.) Vuoden 2000 kartoituksen mukaan punaisten vuoden 1918 virallisia muistomerkkejä tai hautakiviä oli vuoteen 1929 mennessä 11 paikkakunnalla. Suurin osa näistä muistomerkeistä sijaitsi hautausmailla. (Peltonen 2003, 221–223.) Vaikka hävinneen puolen muistomerkit puuttuivatkin 1920-luvulla useimpien kaupunkien kaupunkikuvasta, oli vuonna 1929 punaisten epävirallisia hautapaikkoja ja muistomerkkejä ainakin yli 50 paikkakunnalla (Peltonen 2013, 203; Peltonen 2003, 226.) Sisällissodan kahtia jakautunut muistaminen ilmeni yhteiskunnassa muistomerkkien lisäksi erillisinä muistojulkaisuina ja -juhlina. Peltonen mukaan paikallistasolla kahtia jakautunutta sodan muistamista pitivät yllä jakautuminen suojeluskuntataloihin ja työväentaloihin, harrastustoiminnan jakautuminen työväen urheiluseuraan ja porvarilliseen urheiluseuraan sekä liiketoiminnan jakautuminen työväen osuuskauppaan ja “puolueettomaan” osuuskauppaan. (Peltonen 2013, 201–202.)

Sisällissodan käsittelyn ja muistamisen toinen vaihe käynnistyi toisen maailmansodan jälkeen ja kesti 1950-luvulle asti (Peltonen 2013, 204). Ennen sotaa vuosina 1930–1939 punaisten muistomerkkejä pystytettiin neljälle paikkakunnalle,

kaikissa pystytyspaikkana oli hautausmaa. Vastaavasti valkoisen puolen muistomerkkejä pystytettiin 1930-luvulla 37 paikkakunnalle. (Peltonen 2003, 226.) Myönteisempää suhtautumista punaisen puolen muistomerkkeihin joudutti omalta osaltaan vapaussodan muistopäivän muuttuminen yhteiseksi sodissa kaatuneiden muistopäiväksi talvisodan myötä. Tällöin kaatuneina muistettiin ensi kertaa sekä sisällissodan valkoisen että punaisen puolen vainajia, ja uusina muistettavina talvisodan sankarivainajia. (Hentilä 2018, 74–75.)

Neuvostoliitolle hävityn jatkosodan jälkeen yhteiskunnallinen ilmapiiri punaista puolta kohtaan muuttui suvaitsevaisemmaksi, minkä johdosta punaisten hautapaikat ja julkinen muistaminen nousivat yhteiskunnallisen keskustelun aiheeksi. Sisällissotaa koskevan ilmapiirin muutoksen ansiosta punaisilla oli 1940-luvun lopulla mahdollisuus saada raha-avustusta hautapaikkojen kunnostamista varten. (Peltonen 2013, 204–205.) Punaisen puolen muistomerkkien pystytysmäärä koki huomattavan nousun vuosina 1940–1958. Vuosien aikana punaisten muistomerkkejä pystytettiin 117 paikkakunnalle, vastaavasti valkoisten sisällissodan muistomerkkejä pystytettiin vain yksi vuonna 1956. (Peltonen 2003, 227–228.)

Kolmas vaihe sisällissodan muistamisen käsittelyssä tapahtui 1960-luvulla, kun julkisiin arkistoihin kerättiin ja tallennettiin tuhansien sodan kokeneiden kertomuksia ja muistoja, niin valkoiselta kuin punaiseltakin puolelta (Peltonen 2013, 206, 211). Peltonen mainitsee tämän olleen tärkeä virstanpylväs sisällissotaa käsittelevän trauman purkamisessa. Tällöin molemmille sodan osapuolille annettiin mahdollisuus puhua niin sodasta kuin sen seurauksistakin. (Peltonen 2003, 262.) Sisällissodan osapuolien muistomerkkejä pystytettiin 1960-luvulla suurin piirtein yhtä paljon. Peltonen mukaan paikkakuntien muistomerkkien pystyttämishankkeet ilmentävät hyvin 1960-luvulla käytyä sisällissodan muistamisen poliittista valtataistelua, jossa sodan osapuolet lähes kilvoittelivat muistomerkkien pystytyksen kanssa. Kun toinen osapuoli pystytti paikkakunnalle muistomerkin, teki toinen osapuoli samoin. (Peltonen 2003, 228.)

Sodan käsittelyn ja muistamisen neljäs vaihe alkoi 1980-luvun lopulla. 1960-luvulla alkanutta sotaa käsittelevän trauman purkamista jatkoi omalta osaltaan Valtioneuvoston vuonna 1998 käynnistämä *Suomen sotasurmat 1914–1922* -tutkimushanke, jonka tarkoituksena oli saada selville sodassa ja sen jälkiseurauksissa kuolleiden nimet. (Peltonen 2013, 207, 211.) 1970-luvun ja vuoden 2000 välillä valkoisten muistomerkkejä pystytettiin 16 paikkakunnalle ja punaisten muistomerkkejä 18 paikkakunnalle (Peltonen 2003, 232). 2000-luvun alussa punaisten ja valkoisten sisällissodan virallisia muistomerkkejä ja hautapaikkoja oli 425 paikkakunnalla. Valkoisten muistomerkkejä sijaitsi 327 paikkakunnalla ja punaisten muistomerkkejä 153 paikkakunnalla. Vuoden 1918 yhteinen muistomerkki oli kolmella paikkakunnalla: Hauholla (1988), Laviolla (1998) ja Jämsässä (2000). (Peltonen 2003, 236, 306.) Vuoden 1918 yhteiset muistomerkit ovat edelleen harvinaisia. Viime vuosina yhteisiä muistomerkkihankkeita on yritetty muun muassa vuonna 2017 Kotkassa. Kyseinen hanke kuitenkin kaatui kaupunginhallituksen yksimieliseen päätökseen, jossa yhteistä vuoden 1918 muistomerkkiä ei koettu tarpeelliseksi pystyttää (Sillanpää 2017).

4.2 Muistomerkit sisällissodan muistamisen ilmaisijoina ja vallan välineinä

Muistomerkkejä tutkineen taidehistorian dosentti Liisa Lindgrenin mukaan monumenttien ja muistomerkkien esittämä informaatio ei ole koskaan neutraalia. Muistomerkkien sanotaan muistuttavat jostain, joka on valittu muistettavaksi. Näillä valinnoilla koetaan usein olevan sekä yhteisön identiteettiä säilyttävää että suojaavaa arvoa. (Lindgren 2000, 11.) Muistomerkkien voidaan ehkä näin ollen katsoa kertovan enemmän pystyttäjistään, valloillaan olevista arvoista sekä ympäröivästä yhteiskunnasta, kuin niistä kenen tai minkä tapahtuman muistolle itse muistomerkit pystytetään. Tämän ajatuksen esittää myös filosofian tohtori Petri J. Raivo artikkelissaan *Maisema ja mielikuvat* (1999). Raivon mukaan muistomerkkien kautta ei pystytä havaitsemaan mitä paikalla on tapahtunut, vaan paremminkin miten kyseinen tapahtuma halutaan muistaa. (Raivo 1999, 82.)

Muistoa kantavan paikan tai muistomerkin sijainti välittää Ulla-Maija Peltosen mukaan ympäristöönsä viestin. Tämä näkyi sisällissodan jälkeisessä kaupunkimaisemassa esimerkiksi siinä, kuinka valkoisen puolen sankaripatsaita sijoitettiin merkittävien rakennusten ja sankarihautojen yhteyteen. (Peltonen 2013, 208.) Muistomerkkien sijainti, kuten hautausmaa, yhteisön keskeinen paikka tai mahdollinen teloitus- tai taistelupaikka, saattaa herättää yhteisössään voimakkaitakin tunteita.

Tutkijatohtori Ville Sarkamon mukaan muistomerkkien herättämät tunteet eivät usein näy yhteiskunnallisesti vakaissa oloissa, mutta erojen ja olosuhteiden kulminoituessa muistomerkit saattavat nousta kiistojen keskiöön, minkä johdosta muistomerkkejä siirretään, kaadetaan, poistetaan ja tärvellään valtasuhteiden muuttuessa (Sarkamo 2018, 153). Vuoden 1918 tapahtumista kertovia muistomerkkejä on siirretty, tuhottu ja niissä olevia aatteeseen liittyviä elementtejä, kuten punalippuja, poistettu. Esimerkiksi Turun uudelle hautausmaalle pystytettiin salaa vappuaaton aamuna 1921 punaisten muistomerkki. Muistomerkin päällä sijainnut peltinen punalippu sekä muistomerkkiin kiinnitetty muistolaatta poistettiin muistojuhlan yhteydessä poliisin toimesta. Myös Hämeenlinnassa punaisten muistomerkki määrättiin poistettavaksi vuonna 1924. Määräystä ei noudatettu, jolloin poliisit kaatoivat yön aikana muistomerkin. Myöhemmin muistomerkki räjäytettiin suojeluskuntalaisten toimesta. (Sarkamo 2018, 163.) Valtaa käytettiin näin konkreettisesti estämällä toisen puolen muistaminen muistomerkkien tuhoamisen kautta.

Eroa sisällissodan osapuolten muistomerkkien ja hautapaikkojen välillä pitivät yllä niiden konkreettisen sijainnin lisäksi niistä käytetyt nimitykset, muistoteksteissä käytetty kieli ja kaatuneita kuvailevat ilmaisut. Voittaneen puolen hautoja nimitettiin sankarihautoiksi, kun vastaavasti sodan aikana haudattujen punaisten hautapaikkoja kutsuttiin toveri-, työläis- tai veljeshautoiksi. Punaisten metsissä, sorakuopilla ja soilla sijaitsevia nimettöminä haudattujen yhteishautoja kutsuttiin korpihautausmaiksi sekä joukko- ja metsähautoiksi. Sisällissodan jälkeen punaisten hautoja alettiin hiljalleen kutsua myös sankarihautoiksi. (Peltonen 2013, 203–204.)

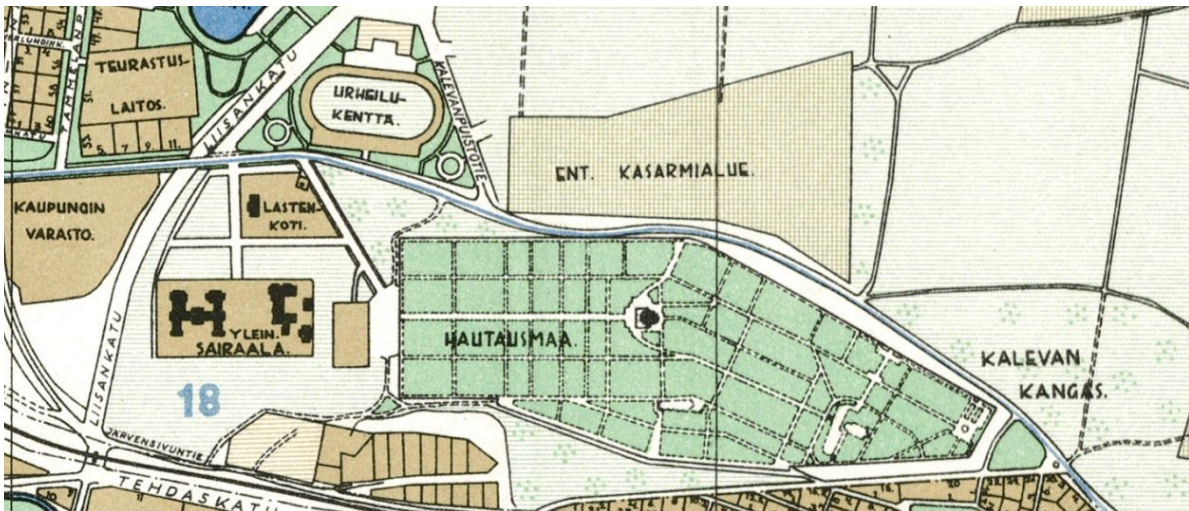
Valkoisten sankaripatsaiden teksteissä kaatuneita luonnehditaan nimillä “sankarit” ja “urhot”, jotka “kaatuivat ja uhrasivat henkensä isänmaan puolesta” (Peltonen 2003, 222). Ennen toista maailmansotaa punaisten hautapaikoilla ei usein ollut muuta tekstiä kuin vuosiluku 1918. 1940- ja 1950-luvuilla punaisten hautojen teksteissä vainajista käytettiin nimityksiä “toverit”, “työläiset”, “uhrit” ja “punakaartilaiset”, jotka “antoivat henkensä vakaumuksen, vapauden, veljeyden ja tasa-arvon, ihmisarvon ja oikeuden, kansojen veljeyden tai tulevaisuuden puolesta.” (Peltonen 2003, 226–227.) Muistomerkeissä käytetyillä sanavalinnoilla luotiin osapuolten välisen eron lisäksi ajoittain sovittelvampaa ilmapiiriä. Esimerkiksi punaisten muistomerkeissä käytetyllä sanaparilla “vakaumuksensa puolesta” ilmennettiin osapuolten välistä sovinnonhalua, ja kyseisestä sanaparista tulikin yleinen osa punaisten 1960- ja 1970-luvuilla pystytettyjä muistomerkkien muistotekstejä (Hentilä 2018, 210).

Punaisten muistomerkkien ja hautapaikkojen kartoitus on edelleen käynnissä oleva prosessi. Työväenmuseo Werstaan hanke *Punaisten muistomerkit* kartoittaa punaisen puolen muistomerkkejä sekä teloitus- ja hautapaikkoja, pohjaten Ulla-Maija Peltosen vuoden 2000 muistomerkkien paikantamisen tutkimusaineistoon. Museon ylläpitämän sivuston tarkoituksena on tallentaa kaikille saatavissa olevaan tietokantaan muistomerkkejä koskevat tiedot, jotka ovat niin vainajien omaisten, tutkijoiden, julkisyhteisöjen kuin muistomerkeistä kiinnostuneidenkin käytössä. (Työväenmuseo Werstas n.d. .) Työväenmuseon ylläpitämän sivuston kautta on mahdollista etsiä muistomerkkejä paikkakuntien perusteella ja muistomerkkien tietoja täydennetään tietojen karttuessa. Yhtenäisen hakualustan luominen punaisen puolen muistomerkkien paikantamiselle on erittäin tärkeää, sillä useat näistä hävinneen puolen syrjäisistä teloitus- ja hautapaikoista ovat kadonneet maisemasta lähes jäljettömiin ja muuttuneet “elävistä” muistin paikoista maisemaan sulautuneiksi (Peltonen 2003, 237).

5 SISÄLLISSOTA TAMPEREEN KALEVANKANKAALLA

Teollisuuskaupunki Tampereella oli keskeinen rooli Suomen sisällissodassa ja keväällä 1918 se oli punaisten vallassa tammikuun lopusta lähtien (Hoppu 2013b, 101). Valkoisten joukkojen operaatio Tampereen valtaamiseksi käynnistyi 15.3., mutta varsinaisesti Tampereen taistelun katsotaan alkaneen lähes viikkoa myöhemmin 22.3. valkoisten törmättyä kaupunkia puolustaviin punaisiin kaupungin ulkopuolella (Hoppu 2013b, 107; Hoppu 2013c, 125). Pari viikkoa kestäneiden taisteluiden jälkeen valkoiset saivat vallattua kaupungin ja viimeiset punaiset antautuivat 6.4. (Hoppu 2013c, 179).

Kaupungissa käydyt taistelut ja niiden aikana syttyneet tulipalot jättivät jälkensä Tampereen rakennuskantaan. Tampereen kaupunginosista Kyttälä ja Tammela kärsivät alueella käydyistä taisteluista pahiten ja taisteluiden päätyttyä alueiden rakennuskannasta suuri osa oli tuhoutunut (Hoppu 2013c, 162–164). Museokeskus Vapriikin julkaiseman *Tampere 1918* -teoksen valokuvien mukaan kaupungin rakennuskannassa on edelleen nähtävissä sisällissodan taistelun jälkiä useissa tiilirakennuksissa, kuten tullikamarin, Kaupin sairaalan eli entisen keuhkotautiparantolan, sekä Telakka -ravintolan julkisivussa (Haapala 2013, 289–291).

Kuva 1. Kalevankankaan alue rajattuna vuoden 1939 Tampereen kaupungin asemakartasta. Kartassa nähtävissä Kalevankankaan hautausmaa ja sen pohjoispuolella sijaitseva entinen kasarmialue. (Rautatiekirjakauppa 1942; muokattu Hyvönen 2019)

Tutkielmassa tarkastellaan Tampereen Kalevan kaupunginosassa sijaitsevaa entistä Kalevankankaan kasarmi- ja vankileirialuetta ja sen eteläpuolella sijaitsevaa hautausmaata vaikeasta kulttuuriperinnöstä sekä menneisyydestä kertovana kulttuuriympäristönä (kuva 1). Kalevan entinen kasarmialue jatkui nykyisen Kiinanmuurin asuintalojen luota lähes Sorsapuiston kentän viereiselle Salhojankadulle asti asti.

5.1 Kalevankankaan hautausmaa

Kalevankankaan hautausmaa vihittiin käyttöön 25.7.1880 ja ensimmäinen vainaja hautausmaalle haudattiin noin vajaata kuukautta myöhemmin (Silfverhuth 1993, 22–25). Hautausmaa joutui osaksi sisällissodan taistelua, kun keuhkokuumeen taistelut Tampereen valloituksen aikana taistelut ulottuivat hautausmaan alueelle. Taistelut hautausmaalla käytiin 28.3., jota myöhemmin alettiin kutsua “veriseksi kiirastorstaksi”, sillä päivästä muodostui siihenastisen sodan menetyksellisin päivä. Päivän aikana punaisten tappiot nousivat noin sataan mieheen, valkoisten puolelta taistelijoita kaatui jopa kaksinkertainen määrä punaisiin verrattuna. (Hoppu 2013c, 139.)

Kalevankankaan hautausmaan vaiheita tutkineen teologian tohtori Voitto Silfverhuthin mukaan hautausmaan alue ei kärsinyt sisällissodan taistelun seurauksena kovin suuria vaurioita. Hautausmaalla sijainneiden rakennuksien vaurioista Silfverhuth mainitsee puutarhurin asuttaman, 1880-luvun lopulla käyttöön otetun hautausmaan talon kärsineen taistelun aiheuttamista vaurioista kappelia pahemmin. (Silfverhuth 1993, 73, 30–31.) Nykyään hautausmaan talo toimii hautausmaan toimistona. Kappelin ja hautausmaan talon lisäksi hautausmaalla sijaitsevat taisteluiden aikaan kaupungin leikkaushuone, joka purettiin käyttötarkoitukseen sopimattomana vuonna 1963 (Silfverhuth 1993, 32–33). Taistelu vaurioitti rakennusten lisäksi osaa hautausmaan hautamuistomerkeistä ja luotien sekä kranaattien sirpaleiden jäljet ovat edelleen nähtävissä niiden pinnassa (Museovirasto 2009a; Haapala 2013, 292).

5.2 Kasarmialue ja vankileiri

Kalevankankaan hautausmaan pohjoispuolelle nousi 1910-luvulla Tampereen kaupungin rakennuttama kasarmialue. Kasarmit majoittivat ensimmäisen maailmansodan aikana Tampereelle vuonna 1913 määrätyn venäläisen varuskunnan, joiden tarkoituksena oli puolustaa Suomea, ja tämän lisäksi erityisesti Pietaria, saksalaisten joukkojen mahdollista maihinnousua vastaan. Tampereen kasarmit poikkesivat eri puolelle Suomea 1910-luvulla rakennetuista punatiilisistä kasarmeista, joita oli valmistettu venäläisiä tarkka-ampujarykmenttejä varten. Alkuperäisenä tarkoituksena oli korvata kaupungin rakennuttamat väliaikaiset puiset kasarmit kolmen vuoden kuluttua valtion rakennuttamilla varsinaisilla kasarmeilla. (Hoppu 2013a, 32–35.)

Kalevankankaan kasarmialue koostui kokonaisuudessaan yli 40 rakennuksesta, joihin lukeutui muun muassa talousrakennuksia. Kasarmien rakentaminen aloitettiin vuonna 1913 ja lopputarkastus suoritettiin maaliskuussa 1914, jonka jälkeen varuskuntaan saapui 14. suomenmaalainen tarkka-ampujarykmentti huhtikuussa 1914. Kasarmit toimivat tarkka-ampujarykmentin majapaikkana vain noin neljän

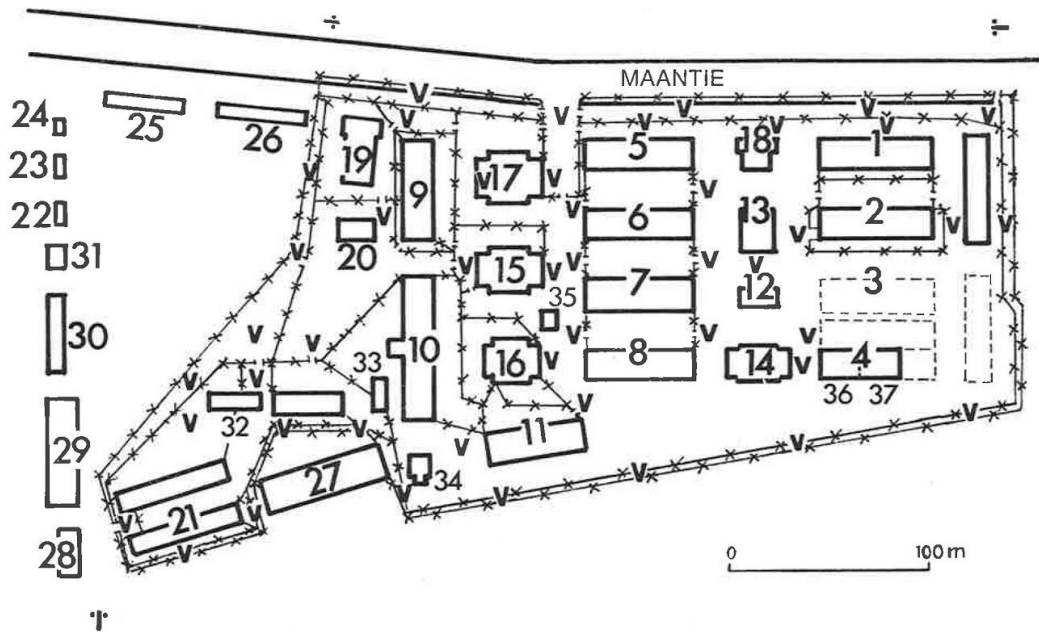
kuukauden ajan, kunnes rykmentti lähetettiin elo-syyskuun vaihteessa ensimmäisen maailmansodan syttymisen seurauksena itä-Preussin rintamalle. (Hoppu 2013a, 32–35.)

Vaikka Venäjän kaavailemaa saksalaisten mairinnousua ei tapahtunutkaan ensimmäisen maailmansodan alussa, ei uhan katsottu poistuneen. Venäjän hallinto katsoi Tampereen olevan keskeisessä asemassa puolustus suunnitelmissaan, ja kasarmeilta lähteneen tarkka-ampujarykmentin tilalle saapui nopeaan tahtiin uusia tilapäisiä joukkoja. (Hoppu 2013a, 37.) Tampereella olevien venäläisjoukkojen sotilasmäärä kohosi useaan tuhanteen ja suurimmillaan määrä oli syyskesällä 1917, kun kaupunkiin oli sijoitettuna noin 5000 sotilasta. Venäläissotilaiden asumiskäyttöön rakennetut Kalevankankaan kasarit eivät riittäneet suurten sotilasmäärien majoitukseen, ja kaupunki hankki lisätiloja majoitukseen muista kaupungin rakennuksista (Hoppu 2013a, 40.) Vielä sisällissodan alkaessa tammikuussa 1918 Tampereella oli runsaasti ensimmäisen maailmansodan aikaisia venäläisiä sotajoukkoja, noin 1500–1800 miestä, mutta maaliskuun alkuun mennessä olivat lähes kaikki venäläiset sotilaat poistuneet kaupungista (Hoppu 2013a, 53; Hoppu 2013b, 80). Tampereella käytyjen sisällissodan taisteluiden jälkeen kasarit toimivat Kalevankankaan vankileirinä.

Sisällissodan päättyttyä suuria vankimääriä käsitteleviä vankileirejä muodostui punavankien tutkimisen ja tuomitsemisen asettamien olosuhteiden johdosta (Paavolainen 1971, 91). Sodan päättyessä vankeja oli yli 80 000, joille perustettiin runsaat neljäkymmentä vankileiriä (Suodenjoki 2009, 340). Vankeja sijoitettiin usein entisille venäläiskasarmeille, joista muodostui vähitellen varsinaisia vankileirejä (Suodenjoki 2009, 336). Suurimmista vankileireistä vain Tampereella ja Oulussa vangit sijoitettiin uusiin kasarmirakennuksiin tiilisten kasarmien sijaan (Paavolainen 1971, 96). Varsinaisten vankileirien lisäksi vankeja sijoitettiin kymmeneen muihin vankilaitoksiin (Suodenjoki 2009, 340).

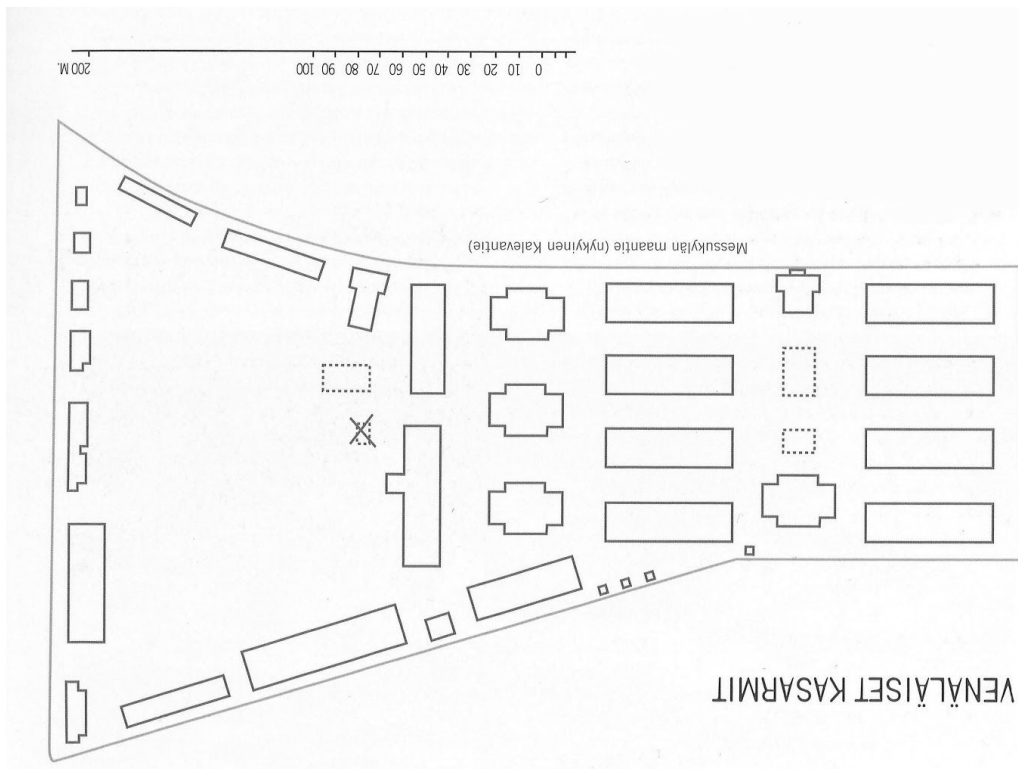
Tampereen valtauksen aikana valkoiset vangitsivat 11 000 punaista, jotka koottiin taisteluiden päätyttyä kauppatorille ja rautatieaseman alueelle. Vangit siirrettiin Kalevankankaan vankileirille 7.–8.4. Vankeja sijoitettiin tilanpuutteen vuoksi Kalevankankaan kasarmien lisäksi muihin kaupungin rakennuksiin, esimerkiksi Aaltosen kenkätehtaalle. (Hoppu 2013d, 200; Paavolainen 1971, 38.) *Suomen sotasurmat 1914–1922* -projektin mukaan sisällissodan jälkeisillä vankileireillä kuoli vuosina 1918–1922 maanlaajuisesti lähes 13 500 ihmistä aliravitsemuksen ja sairauksien seurauksena (Hoppu 2013d, 204; Suodenjoki 2009, 348). Kalevankankaan vankileirillä kuoli kokonaisuudessaan 1362 ihmistä. Suurin osa leirillä olleista vangeista kuoli nälkään vankileirejä koskeneen huonon ravitsemustilanteen vuoksi, osa menehtyi leirillä levinneisiin tauteihin ja osa vangeista teloitettiin. (Hoppu 2013d, 204.) Vankileireillä kuolleiden kokonaismäärään ei ole huomioitu niitä vankeja, jotka tuomittiin kuolemaan (Suodenjoki 2009, 350).

Poliittisen historian tutkija Jaakko Paavolaisen *Vankileirit Suomessa 1918* (1971) teoksen liitteissä olevasta Kalevankankaan vankileirin pohjapiirroksesta pystyy havaitsemaan piikkilanka-aidalla ympäröidyn vankileirin koostuneen 21 vankilaparakin lisäksi kymmenestä hallintorakennuksesta, kahdesta käymälästä, kellarista, saunasta, pesutuvasta sekä alueella sijainneesta pajasta (Kuva 2). Pohjapiirroksesta voidaan havaita leirillä olleen 45 vartiopaikkaa niin sisä- kuin ulkopuolella sekä ulkolaidoilla sijaitsevia konekivääripaikkoja. Vankileirin hallintorakennusten voidaan havaita sijaitsevan Paavolaisen teoksen kuvan perusteella aidatun ja vartioidun alueen ulkopuolella. (Paavolainen 1971, 388.)

Tampereen vankileiri Kalevankankaalla. 1—21 = vankilaparakkeja, 3 ja muut katkoviivalla merkityt rakennukset sen lähellä palaneita rakennuksia, 22—31 = vankilan hallintorakennuksia ym., 32—33 = käymälöitä, 34 = paja, 35 = kellari, 36 = sauna, 37 = pesutupa, V = vartiopaikka, T = konekivääri. Vartiopaikat jaoteltiin ulko- ja sisävartiopaikoihin. Ulkovartiopaikkoja ovat kuvassa kaikki alueen ulkoviivalla olevat yhteensä 20 vartiopaikkaa. Sisävartiopaikkojen luvuksi jää 25.

Kuva 2. Tampereen vankileiri Kalevankankaalla. (Paavolainen 1971)

Kuva 3. Venäläiset kasarmit. Kuva käännetty ylösalaisin pohjapiirrosten välisen vertailun helpottamiseksi. (Museokeskus Vapriikki 2013 & Hoppu 2013a; muokattu Hyvönen 2019)

Paavolaisen teoksen liitteessä oleva pohjapiirros vankileiristä eroaa hieman *Tampere 1918* -teoksessa esitetystä venäläisten kasarmien pohjapiirroksesta (Kuva 3). Paavolaisen pohjapiirrokseen merkityn *Maantien* voidaan olettaa olevan Messukylän maantie, nykyinen Kalevantie, joka jää vankileirin ja Kalevankankaan hautausmaan väliin. Tie on merkitty *Tampere 1918* -teoksen pohjapiirrokseen, minkä perusteella voidaan havaita Paavolaisen pohjapiirroksen vankileiristä olevan niin sanotusti ”ylösalaisin”. Vertaamalla rakennuksia pohjapiirrosten välillä voidaan havaita suurimman osan rakennuksista olevan, joitain poikkeuksia lukuun ottamatta, samoilla paikoilla. (Paavolainen 1971, 388; Hoppu 2013a, 34.) Kuvien välillä tehtävän vertailun vuoksi *Tampere 1918* -teoksen kuva on käännetty ylösalaisin, sillä toisin kuin Paavolaisen teoksen kuvassa, Vapriikin kuvassa ei ole rakennuksiin liittyviä tunnistustietoja.

Suomea ja samalla vankileirejä koetellut huono ravitsemustilanne sekä ulkomaiden painostus johtivat vankien vapauttamisen aloittamiseen kesällä 1918. Kalevankankaan vankileirin toiminta päättyi hiljalleen alkuvuodesta 1919. (Hoppu 2013d, 204.) Vankileirinä toimimisen jälkeen kasarmit majoittivat Tampereelle vuoden 1919 alussa saapuneen sotaväenosaston, jonka käytössä ne toimivat vuoteen 1921 asti. Tamperetta koetelleen asuntopulan myötä kasarmit muutettiin asuinrakennuksiksi, osasta sotilasparakkeja muokattiin liike- ja työhuoneita ja osa lahonneista rakennuksista purettiin. 1920-luvun puolivälissä kasarmit majoittivat 160 perhettä. (Suodenjoki 2013, 254.)

6 KALEVANKANGAS KULTTUURIYMPÄRISTÖNÄ

Tutkimuksessa tarkastellaan, miten sisällissodan vaikea menneisyys näkyy Kalevankankaan hautausmaalla ja entisellä kasarmialueella. Tätä tehdään tarkastelemalla mitä alueella on suojeltu ja millä perusteilla, onko aluetta määritetty arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi ja millä perusteella, onko ympäristöön pystytetty vaikeasta menneisyydestä muistuttavia tai siihen liittyviä muistomerkkejä tai -laattoja, sekä miten kyseisen ympäristön menneisyyttä muistetaan mahdollisesti virtuaalisesti. Lisäksi huomioidaan, mainitaanko vaikeasta menneisyydestä muistuttavaa kulttuuriympäristöä Museokeskus Vapriikin sisällissotaan käsittelevässä pysyvässä näyttelyssä tai aluetta koskevissa selvityksissä.

6.1 Kalevankankaan hautausmaa

Museovirasto on määritellyt vuonna 2009 Kalevankankaan hautausmaan valtakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi sen edustaman 1800-luvun hautausmaakulttuurin vuoksi (Museovirasto 2009a). Hautausmaan alueella on yksi kirkkolain nojalla automaattisesti suojeltu rakennus, vuonna 1912 rakennettu siunauskappeli (Museovirasto 2015). Osaksi sisällissodan taisteluita joutunut hautausmaan vieressä sijaitseva Kalevankankaan harjun alue on määritely kiinteäksi muinaisjäänökseksi sekä historialliseksi taistelupaikaksi (Museovirasto 2016).

6.1.1 Sisällissodan muistomerkit hautausmaalla

Tarkasteltaessa hautausmaalle pystytettyjä sisällissodan muistomerkkejä on syytä kiinnittää huomiota muistomerkkien pystytysajankohtien lisäksi muistomerkkien konkreettiseen sijaintiin. Kalevankankaan hautausmaalle on pystytetty kolme sisällissodan muistomerkkiä, joista ensimmäinen on marraskuussa 1918 ruotsalaisten vapaaehtoisten muistolle pystytetty muistomerkki (Peltonen 2003, 210). Ruotsalaisen prikaatin muistomerkki sijaitsee hautausmaan ulkopuolella, Hautausmaankadun ja Kalevantien kulmassa. Muistomerkin rahoitti yksittäinen suku ja Tampereen kaupunki luovutti muistomerkin käyttöön paikan hautausmaan ulkopuolelta (Silfverhuth 1993, 75). Muistomerkin muistoteksti ”Här föllo tapprasvenska män vid värnandet af Finlands frihet 28/3 – 3/4 1918, kääntyy vapaasti suomennettuna ”Tässä kaatuivat rohkeat ruotsalaiset miehet suojellessaan Suomen itsenäisyyttä 28/3 – 3/4 1918”. Ruotsalaisen prikaatin muistomerkki on mahdollisesti Suomessa ensimmäinen vuoden 1917 jälkeen pystytetty julkinen muistomerkki, joka ei ole hauta (Kormano 2014, 142).

Valkoisten virallinen vuoden 1918 muistomerkki pystytettiin hautausmaalle siunauskappelin viereen huhtikuussa 1921. Muistomerkki pystytettiin valkoisten sankarihaudalle, johon oli keväällä 1918 haudattu 61 kaupungin valtauksessa menehtynyttä suojeluskuntalaista ja hallituksen joukkoihin kuulunutta sotilasta. Päätös valkoisten vainajien hautapaikasta oli tehty jo sodan aikana, kun helmikuun lopussa 1918 kappelin vieressä sijaitsevaan hautapaikkaan oli haudattu siihen mennessä menehtyneitä vainajia. Valkoisten muistomerkin tilasi vanhan kaupunginvaltuuston asettama muistomerkkivaliokunta. Polvistuvaa miestä esittävän graniittisen muistomerkin jalustaan on ikuistettu teksti ”Viestin toit sä maasi ja heimosi vapaudesta henkesi hinnalla” (kuva 4). Muistotekstissä käytetyllä sanalla ”heimo” viitataan Voitto Silfverhuthin mukaan sankarihautaan haudattuihin viiteen tamperelaiseen vapaustaistelijaan, joista neljä kaatui vuonna 1919 Virossa ja yksi Aunuksessa (Karjalassa). (Silfverhuth 1993, 73–75.) Näille vapaustaistelijaille omistettu muistokivi lepää sankarihaudan ja muistomerkin edustalla. Keskeisellä paikalla olleen muistomerkin lisäksi menehtyneiden valkoisten nimillä varustettuja

muistotauluja sijoitettiin siunauskappelin muistomerkin puoleiseen seinään (kuva 5). (Silfverhuth 1993, 73–75.) Muistotauluissa on kaatuneiden nimien yläpuolella teksti “Isänmaan puolesta kaatuivat 1918”.

Kuva 4 & 5. Vasemmalla valkoisten vuoden 1918 muistomerkki ja sankarihauta Kalevankankaan hautausmaalla. Oikealla muistotauluja kappelin seinässä. (Hyvönen 2019)

Myös Tampereen taisteluissa kaatuneet punaiset haudattiin joukkohautaan Kalevankankaan hautausmaalle. Taisteluissa kaatui arviolta 1100 punaisten puolella taistelutta, joista pieni osa haudattiin Kalevankankaan lisäksi Lempäälän ja Messukylän maille. Taisteluissa kaatuneiden lisäksi joukkohautaan haudattiin yhteensä 250–400 teloitettua punaista ja venäläistä sekä viereisellä vankileirillä kuolleet noin 1300 punavankia. Punaisten Kalevankankaan joukkohautaan on kokonaisuudessaan haudattu 2550–2800 sisällissodassa ja sen jälkiseurauksissa menehtynyttä. (Hoppu 2013f, 216.) Silfverhuthin mukaan seurakunta osoitti Tampereen taisteluiden jälkeen punaisille vainajille osoitetun yhteishauta-alueen hautausmaan pohjoislaidalta (Silfverhuth 1993, 76). Punaisten joukkohauta sijaitsee

hautausmaan reunalla “venäläisen sotaväen (1914–1918) hauta-alueen” vieressä (Silfverhuth 1993, 236–237). Joukkohauta on hautausmaan reunalla niin, että sen ja entisen vankileirin alueen välissä on oikeastaan vain Kalevantie. Syy hautapaikan sijaintiin voi olla hyvinkin käytännöllinen, ottaen huomioon että joukkohautaan haudattiin yli tuhat vankileirillä menehtynyttä vankia.

Kiinnostus punaisten muistomerkin pystyttämisestä Kalevankankaalle oli ilmassa jo pian sodan päätyttyä. Silfverhuthin mukaan ehdotus muistomerkin pystyttämisestä punaisten joukkohaudalle tai hauta-alueen rajaamisesta otettiin esille Kansan Sana-lehdessä jo vuonna 1919. Toverihautojen kaunistuskomitea pyysi loppuvuodesta 1920 kirkkoneuvostolta joukkohaudan luovuttamista 50 vuodeksi komitean ja vainajien omaisten käyttöön. Joukkohautaa sitoivat kuitenkin yhteishautoja koskevat määräykset ja ohjesäännöt, joiden perusteella hauta oli seurakunnan vallassa ja tämän takia sille oli sai pystyttää vain ristejä tai muita “sopivaksi” katsottuja muistomerkkejä. (Silfverhuth 1993, 78–79.) Muistomerkin pystyttämistä joukkohaudalle saatiin odottaa vielä yli 20 vuotta.

Kuva 6. Punaisten vuoden 1918 muistomerkki ja joukkohauta Kalevankankaan hautausmaalla. (Hyvönen 2019)

Punaisten vuoden 1918 muistomerkki pystytettiin joukkohaudalle toukokuussa 1941 (Peltonen 2003, 227). Punainen graniittinen muistomerkki kantoi tekstiä “1918 Vakaumuksensa puolesta sortuneiden työläisten muistolle”. Muistomerkin pystyttäjät käy ilmi jalustassa sijaitsevasta tekstistä “Muistomerkin pystyttivät keväällä 1941 Tampereen työväenjärjestöt Tampereen kaupungin avustamana” (kuva 6).

Muistomerkin on käytetty ilmaisua “vakaumuksensa puolesta”, joka Seppo Hentilän mukaan ilmensi sodan osapuolten välistä sovinnonhalua. Kyseisestä sanaparista tulikin myöhemmin yleinen osa punaisten 1960- ja 1970-luvuilla pystytettyjen muistomerkkien muistotekstejä. (Hentilä 2018, 210.) Kalevankankaan muistomerkin teksti sai osakseen arvostelua ja Tampereen seudun ammatilliset järjestöt yrittivät 1970-luvulla, siinä kuitenkaan onnistumatta, anoa muistotekstin muuttamista muotoon “1918 Vakaumuksensa puolesta kansalaissodassa kaatuneiden työläisten, torppareiden ja vankileirillä menehtyneiden muistoa kunnioittaen”. Kirkkohallintokunta ja kaupunginhallitus torjuivat ehdotuksen vedoten muun muassa siihen, ettei taideteosta tulisi alkaa jälkikäteen muuttamaan. (Silfverhuth 1993, 121–123.)

Hautausmaan muistomerkit noudattavat sisällissodan muistamisen kehitystä niin sijainneissaan, pystytysajankohdissaan kuin muistotekstiensäkin puolesta. Valkoisten muistomerkki sekä ruotsalaisen prikaatin muistomerkki pystytettiin hautausmaalle ja sen ympäristöön Ulla-Maija Peltosen määrittelemän sisällissodan käsittelyn ja muistamisen ensimmäisen vaiheen alussa, hyvin pian sodan päätyttyä. Valkoisten vuoden 1918 muistomerkki ja taisteluissa kaatuneiden sankarihauta sijaitsevat hautausmaan keskeisellä paikalla kappelin vieressä, ja kappelin seinällä oleviin muistotauluihin on pyritty nimeämään kaikki sankarihautaan haudatut vainajat. Sankarihaudan sijoittaminen siunauskappelin viereen mukailee sisällissodan jälkeistä muistamisen tilaa, jossa sodan voittanut osapuoli otti muistomerkkien kautta haltuun keskeiset paikat (Peltonen 2013, 208). Punaisten muistomerkki pystytettiin hautausmaalle Peltosen määrittelemän sisällissodan käsittelyn ja muistamisen ensimmäisen vaiheen lopussa. Punaisten muistomerkki pystytettiin hautausmaalle talvi- ja jatkosodan välissä, kun sisällissodasta oli kulunut

jo yli 20 vuotta ja ilmapiiri koskien punaisten muistomerkkejä alkoi vähitellen muuttua.

6.1.2 Vaurioituneet hautamuistomerkit ja rakennukset

Muistomerkkien lisäksi hautausmaan ympäristössä muistutuksena sisällissodasta ovat alueella käydyn taistelun aiheuttamat konkreettiset vauriot hautamuistomerkeissä. Taistelussa vaurioituneiden hautamuistomerkkien paikantamisessa käytettiin apuna Tampereen Seurakuntien ja Aamulehden *Moro*-viikkolehden julkaisemaa hautakarttaa. Kartan perusteella vaurioituneiden hautamuistomerkkien voitiin olettaa sijaitsevan hautausmaan pääportilta saapuessa kappelille johtavan tien oikealla puolella. Hautakarttaan merkityssä haudassa nro 6 mainitaan olevan kevään 1918 taistelun jälkiä (Tampereen seurakunnat & Aamulehti n.d.). Tämän lisäksi Silfverhuth mainitsee teoksessaan kirkonisäntä Luménin haudan, jonka hautakivessä olevat luotien aiheuttamat vauriot ovat peräisin kiirastorstain taistelusta. Kyseisen haudan mainitaan sijaitsevan pääportilta käytäessä sisäänkäynnin vasemmalla puolella, pääportin välittömässä läheisyydessä. (Silfverhuth 1993, 40.)

Taisteluissa vaurioituneita hautamuistomerkkejä löytyy kappeliin johtavan tien molemmilta puolilta. Vaikka vaurioituneiden hautakivien sijainti oli suurinpiirtein tiedossa, osoittautui niiden tunnistaminen hautausmaalla havainnoinnin yhteydessä haastavaksi. Monia vanhoja kivisiä hautamuistomerkkejä ovat vuosikymmenten kuluessa vaurioittaneet muun muassa vuodenaikojen vaihtelu ja alueen kasvillisuus. Tämä vaikeutti taisteluiden aiheuttamien vaurioiden erottamista hautamuistomerkkien luonnollisesta kulumisesta.

Havainnoinnin yhteydessä hautausmaan rakennuksista ei varmuudella pystytty erottamaan juuri sisällissodan taistelun seurauksena syntyneitä vaurioita. Voitto Silfverhuth mainitsee teoksessaan puisen puutarhurin talon, nykyisen hautausmaan toimiston, vaurioituneen taistelussa siunauskappelia pahemmin (Silfverhuth 1993, 73, 30–31). Lähdeaineistossa ei yksilöidä rakennusten kärsimiä vaurioita tämän

tarkemmin. Molemmat rakennukset ovat mahdollisesti vaurioituneet taistelun yhteydessä, mutta on syytä olettaa, että vauriot on 100 vuoden aikana korjattu. Hautausmaan alueella sijainneen sittemmin puretun leikkaushuoneen taistelun aikana mahdollisesti kärsimistä vahingoista ei ole mainintaa. Kaupungissa käydyin taistelun jäljet näkyvät edelleen monissa tiilisissä rakennuksissa, minkä perusteella voidaan olettaa, että ne näkyisivät myös leikkaushuoneessa jos rakennus olisi vielä osa hautausmaan rakennuskantaa.

6.2 Entinen kasarmialue ja Kalevankankaan vankileiri

Entinen kasarmien ja vankileirin alue kuuluu maantieteellisesti *Kalevan kirkon ja kaupunginosan* valtakunnallisesti merkittävään rakennettuun kulttuuriympäristöön (Museovirasto 2009b). Aineellista muistutusta alueella sijainneista kasarmeista tai vankileiristä ei ympäristössä enää ole (kuva 7 & 8). Osa kasarmirakennuksista on purettu niiden huonon kunnon takia jo 1920-luvun aikana (Suodenjoki 2013, 254).

Kuva 7 & 8. Näkymää entiseltä kasarmialueelta Karjalanpuistosta. Kalevankankaan hautausmaa ja Kalevantie sijaitsevat kuvissa vasemmalla. (Hyvönen 2019)

Kalevan kaupunginosan rakentaminen aloitettiin 1940-luvulla ja entisen kasarmialueen eteläisellä laidalla sijaitsevien Kalevankartanon talokokonaisuuden eli niin sanotun Kiinanmuurin rakennukset valmistuivat vuosina 1957–1960 (Tampereen kaupunki 2015, 9–10). Entisen kasarmialueen muutosta voidaan seurata *Kalevan RKY-alue – Selvitys rakennetusta kulttuuriympäristöstä ja rakennustapaohje* -selvityksen (2015) yhteydessä esitettyjen ilmakuvien pohjalta. Ilmakuvat on otettu vuosina 1948, 1956, 1966 ja 1974. Kuvista voidaan havaita, ettei entisellä kasarmialueella ollut jäljellä olevia kasarmirakennuksia enää vuonna 1948. (Tampereen kaupunki 2015, 11.) Tarkkaa tietoa siitä, milloin kasarmit on lopullisesti purettu kasvavan Kalevan kaupunginosan tieltä ei aineiston pohjalta pystytty osoittamaan.

Entisen kasarmialueen kaakkoisosassa on havaittavissa kymmenisen rakennusta, jotka näkyvät ilmakuvissa myös vuosina 1948, 1956 ja 1966. Vuonna 1966 rakennukset näkyvät tällöin jo rakennetun Kalevankartanon etualalla, nykyisen Karjalanpuiston kohdalla. Vuonna 1974 otetussa ilmakuvassa rakennuksia ei ole enää jäljellä. (Tampereen kaupunki 2015, 11.) Entisellä kasarmialueella sijainnistaan huolimatta kyseiset rakennukset eivät ole kasarmirakennuksia. Ilmakuvissa näkyvät rakennukset ovat aluetta koetelleen asuntopulan helpottamiseksi vuosina 1945 ja 1946 Kalevantien viereen rakennettuja niin sanottuja puisia pikataloja, jotka purettiin 1970–1990-lukujen välisenä aikana. (Tampereen kaupunki 2015, 9.)

Entisellä kasarmialueella ei ole venäläisvaruskunta-ajasta, sisällissodasta tai vankileiristä muistuttavaa muistomerkkiä. Entisellä kasarmialueella sijaitsevassa Karjalanpuistossa on Mauno Kiviojan suunnittelema *Muisto elää & Karjala* -muistomerkki, joka on pystytetty puistoon vuonna 1999. Muistomerkki kunnioittaa Tampereen kaupungin nettisivujen mukaan “Pirkanmaalle sotien aikaan muuttaneiden 25 000 karjalaisen työtä uuden kotiseutunsa hyväksi”. (Tampereen kaupunki & Tampereen nykytaiteen museo 2006.) Alueella ei havaittu olevan

sisällissotaan viittaavia tai kasarmien ja vankileirin mukaan nimettyjä katuja tai muita alueita.

Vaikka Kalevankankaan puiset kasarmit poikkesivat monien muiden kaupunkien venäläisajan tiilisistä kasarmirakennuksista, ei puurakentaminen ollut tavatonta kasarmialueilla. Hakemalla Museoviraston *Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY* -sivustolta RKY-alueiksi määritellyjä kasarmialueita selvisi, että esimerkiksi Oulussa ja Kuopiossa sijaitsevilla kasarmialueilla on säilynyt puisia kasarmirakennuksia. Näiden kaupunkien puukasarmit ovat tosin rakennettu jo 1800-luvun lopulla. (Museovirasto 2009c; Museovirasto 2009d.)

Kalevankankaan kasarmien purkuun ja kuntoon vaikutti mahdollisesti jo rakennusten rakennusvaiheessa tiedostettu väliaikaisuus. Tilanteessa, jossa Kalevankankaan väliaikaisten kasarmien tilalle olisi ehditty rakentaa pysyvät tiilikasarmit, ei kasarmeja oletettavasti olisi purettu. Vankileiriajan ja sen jälkeisen tilapäisasunto-ajan jäljiltä huonokuntoisten kasarmien jatkokäyttö ei todennäköisesti ollut mahdollista, toisin kuin muiden kaupunkien tiilisten kasarmien. Muita vankileireinä toimineita entisiä kasarmeja on säilynyt osana kaupunkien rakennuskantoja ja entisinä vankileireinä toimineita kasarmialueita on määritelty valtakunnallisesti merkittäviksi kulttuuriympäristöiksi niiden edustaman kaupunkikasarmi-kokonaisuksiensa perusteella. Tällaisia ovat jo muun muassa aiemmin mainittu Kuopion kasarmialue sekä Hennalan kasarmit Lahdessa. (Museovirasto 2009d; Museovirasto 2009e.) Mahdollisesti myös Kalevankankaan kasarmit olisivat säilyessään määritelty valtakunnallisesti merkittäväksi kulttuuriympäristöksi.

Koska entisellä kasarmialueella ei ole enää aineellista muistutusta sisällissodan aikaisesta vaikeasta menneisyydestä, on sen muisteleminen ja sisällyttäminen erinäisiin muistin ohjelmiin vaikeaa. Aiemmin teoreettisessa viitekehyksessä mainittiin kulttuuriympäristön suojelun perustuvan määriteltyihin arvoihin ja valintoihin. Kalevankankaan säilyneisiin puukasarmeihin saatettaisiin yhdistää nykyaikana arvoja, joiden ansiosta ne tunnistettaisiin kulttuuriperinnöksi ja mahdollisesti suojeltaisiin. Kalevankankaan kasarmit on purettu alueelta Ulla-Maija

Peltosen määrittelemän sisällissodan muistamisen ensimmäisen ja toisen vaiheen aikana. Aikana, jolloin alueen rakentaminen on ollut kasvavaa, helposti purettavilla ja huonokuntoisilla kasarmeilla ei ole luultavasti nähty olevan arvoja, joita haluttaisiin tunnistaa tai yhdistää säilytettävään kulttuuriperintöön. Kalevankankaan säilyneet puukasarnit olisivat olleet esimerkki kasamirakentamisesta väliaikaisuutensa puolesta.

6.3 Tarkasteltavien ympäristöjen maininta aluetta koskevissa selvityksissä

Tutkielmassa tarkastellaan alueella olevien sisällissodan aineellisten jälkien lisäksi, onko Kalevankankaan hautausmaata tai entistä kasarmialuetta mainittu Kalevankankaan aluetta tai Tamperetta koskevissa kulttuuriympäristöä käsittelevissä selvityksissä tai kulttuuriympäristöohjelmissä. Kalevankankaan rakennettua ympäristöä koskevia selvityksiä löytyi tarkastelussa kolme: *Tampereen keskustan rakennettu kulttuuriympäristö 2012* (2012), *Kalevan RKY-alue – Selvitys rakennetusta kulttuuriympäristöstä ja rakentamistapaohje* (2015) ja *Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt 2016* (2016). Aluetta koskevia kulttuuriympäristöohjelmia ei aineistoon löytynyt.

Tampereen kaupungin tilaama selvitys *Tampereen keskustan rakennettu kulttuuriympäristö 2012* (2012) on kulttuurihistoriallinen inventointi, joka keskittyy rakennetun kulttuuriympäristön kaupunkirakenteellisiin ja alueellisiin kokonaisuuksiin (Tampereen kaupunki 2012). Tarkasteltaessa kyseistä selvitystä voidaan havaita, että Kalevankankaan hautausmaa on rajattu omaksi 28. *Kalevankankaan ympäristö*-alueeseen, ja entinen kasarmialue on maantieteellisesti 21. *Kerrostalojen Kaleva*-alueen sisällä (Tampereen kaupunki 2012, 80–84). Kalevankankaan hautausmaa mainitaan inventoinnin kulttuuriympäristön historiaa ja puistoalueita käsittelevissä osuuksissa (Tampereen kaupunki 2012, 12–13, 24, 40, 46, 69). Selvityksen missään rakennetun kulttuuriympäristön kuvauksissa ei nosteta esille negatiivisia osia alueiden historiasta, eikä mikään alue ole saanut arvoaan negatiivisen tapahtuman

kautta. Koska selvityksen kerrotaan painottuvan rakennetun kulttuuriympäristön kokonaisuuksiin, ei entistä kasarmialuetta ymmärrettävästi mainita selvityksessä. Samaiset huomiot voidaan tehdä entisen kasarmialueen kohdalla myös kahdesta muusta kulttuuriympäristöä koskevasta selvityksestä.

Kalevan RKY-alue – Selvitys rakennetusta kulttuuriympäristöstä ja rakentamistapaohje (2015) -selvitys on nimensä mukaisesti rajattu käsittelemään Kalevan RKY-aluetta. Kalevankankaan hautausmaa ei kuulu Kalevan RKY-alueeseen ja selvityksen painotus on rakennuskantaa koskevien rakennustapaohjeiden puolella. Selvityksen 1900-luvun alun rakennuskantaa ja -historiaa käsittelevässä osuudessa mainitaan alueella aiemmin sijainnut Kalevankankaan kasarmi- ja vankileirialue (Tampereen kaupunki 2015, 6). Kalevankankaan aluetta koskevan kolmannen selvityksen *Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt 2016 (2016)* -inventoinnin pyrkimyksenä on tarjota asiantuntijoille koottu aineisto, jota voidaan käyttää apuna arvokkaiden rakennettujen kulttuuriympäristöjen arvon määrittämisessä (Pirkanmaan liitto 2016, 5). Inventoinnissa mainitaan Kalevankankaan hautausmaa Tampereen tunnetuimpana hautausmaana, minkä lisäksi hautausmaalla mainitaan olleen merkitystä kevään 1918 tapahtumissa. (Pirkanmaan liitto 2016, 11.) Entistä kasarmialuetta ei selvityksessä mainita.

Nina Säaskilahti mainitsee konfliktin jälkeisiä kulttuuriympäristöjä käsittelevässä artikkelissaan kulttuuriympäristön virallisen suunnittelu- ja hallintatyön lähtevän liikkeelle alueen näkyvästä rakennuskannasta, jolloin vaikeasta ja kipeästä menneisyydestä kertovat aineettomat ulottuvuudet jäävät kulttuuriympäristötyön ulkopuolelle. Nämä aineettomat ulottuvuudet voivat olla kuitenkin tärkeässä asemassa alueen historian ymmärtämisen kannalta. (Säaskilahti 2016.) Kalevankankaan ympäristöä koskevat selvitykset perustuvat säilyneeseen ja olemassa olevaan rakennuskantaan ja -ympäristöön. Säaskilahden mainitsemat aineettomat ulottuvuudet ovat ensisijaisia etenkin entisellä kasarmialueella, sillä aineellista jälkeä puukasarmeista ei ole enää jäljellä. Kalevankankaan hautausmaa on mainittu rakennettua kulttuuriympäristöä koskevissa selvityksissä, mutta alueen

arvo on määräytynyt sen hautausmaakulttuuriin liittyvän kulttuuriperinnön kautta, ei vuoden 1918 tapahtumien. Sisällissodan taistelu mainitaan kuitenkin usein hautausmaata koskevissa historia-osuuksissa.

6.4 Sisällissota Tampereen katukuvassa

Menneisyyden tapahtumapaikoilla muistaminen voi näkyä ympäristössä olevien aineellisten todisteiden lisäksi väliaikaisten yleisötapahtumien, taiteen tai esimerkiksi muistotapausten avulla. Ulla-Maija Peltonen mainitsee yhden taiteen monista tehtävistä olevan herättää tunteita sen vastaanottajassa ja huomioida kipupisteitä, joiden käsittely koetaan vaikeana (Peltonen 2013, 211). Taide voi näin toimia vaikeaa menneisyyttä käsittelevien paikkojen muistamisen sekä käsittelyn välineenä. Yksi huomiota herättävimmistä sisällissotaan liittyvistä muistamisen ja taiteen yhdistävistä teoksista on Kaisa Salmen performanssi *Fellmanin pelto* (2013), jossa huhtikuussa 2013 Lahden Fellmaninpuistossa järjestettyyn yhteisölliseen performanssiin osallistui 22 000 ihmistä. Salmen performanssi on saanut inspiraationsa sisällissodan suurimman vankileirin tapahtumista. (Espoon modernin taiteen museo 2019.)

Valtioneuvoston kanslia perusti loppuvuodesta 2017 sisällissodan muistovuoden suunnittelusta ja toteutuksesta vastanneen projektin *Muistovuosi 1918*. Vuoden 2018 ajan käynnissä olleen hankkeen tavoitteena Valtioneuvoston kanslia mainitsi olevan “– – kansalaisyhteiskunnan toiminnan edistäminen vuoden 1918 muistamiseen liittyvissä toimitissa sekä korostaa yhteiskunnallisen eheyden merkitystä.” (Valtioneuvoston kanslia n.d. .) Muistovuoden aikana järjestettyjä tapahtumia voidaan tarkastella Kanslian *Muistovuosi 1918 yhteenvedosta*. Yhteenvedon mukaan *Muistovuosi.fi* -sivustolla ilmoitettiin 89 *Muistovuosi 1918* -tapahtumaa, näistä 14 järjestettiin dokumentin mukaan Tampereella. Näitä olivat muun muassa Museokeskus Vapriikin *Tampere 1918* -näyttely, Työväenmuseo Werstaan ja Tampereen seudun työväenopiston *Sisällissodan muistot 1918 kuvissa ja kirjoissa ja muistissa* -luentosarja sekä Tampereen teatterin *1918 Teatteri taistelussa* -näytelmä. (Valtioneuvoston kanslia Muistovuosi 1918 yhteenvedo n.d. .)

Sisällissodan muistovuonna vuosi 1918 näkyi niin Tampereen katukuvassa kuin alueen museoiden näyttelyissäkin. Tampereen matkailu- ja tapahtuma-alan asiantuntijaorganisaatio Visit Tampere muisti sisällissodan 100 vuoden takaisia tapahtumia sijoittamalla kuvia sodan henkilöhahmoista Tampereen katukuvaan ja sisällissodan tapahtumapaikoille. Visit Tampereen julkaiseman kartan perusteella kuvaprojekti muodostui 20 eri puolilla kaupungin keskustaa sijaitsevasta kohteesta, joihin kuvia sijoitettiin. Kartan perusteella Kalevankankaan alueelle kuvia ei sijoitettu, vaan kohteet keskittyivät kaupungin keskustan tuntumaan. Lähin Kalevankangasta oleva kohde, kohde 3, on kartan mukaan sijainnut Sorsapuiston läntisellä laidalla. (Haapala 2018.)

Sisällissodan muistovuoden aikana Visit Tampere järjesti kuvaprojektin lisäksi Tampereen alueella sisällissodan tapahtumapaikkoihin liittyviä opastettuja kierroksia. Kalevankankaan alueeseen liittyviä suunniteltuja kierroskokonaisuuksia löytyi ainakin kaksi, joista toinen järjestettiin Kalevankankaan hautausmaalla. Hautausmaalla järjestetyllä kierroksella tutustuttiin hautausmaalla käydyn taistelun tapahtumiin, sisällissodan joukkohautoihin ja muistomerkkeihin sekä muihin sodan jälkiin hautausmaan ympäristössä. (Visit Tampere 2018a.) Toinen Visit Tampereen järjestämä kierros-kokonaisuus oli kiertoajelu, joka keskittyi Tampereen keskustan sisällissodan taistelupaikkoihin, 1900-luvun säilyneisiin rakennuksiin, muistomerkkeihin ja joukkohautoihin sekä sodan jälkiin myös keskusta-alueen ulkopuolella. Kiertoajelun esittelyssä mainitaan kierroksen sisältävän tutustumisen sisällissodan joukkohautoihin, minkä perusteella kierros on sisältänyt käynnin Kalevankankaan hautausmaalla. (Visit Tampere 2018b).

Molemmat kierrokset ovat kuvailujen mukaan sisältäneet käynnit sekä valkoisten että punaisten muistomerkeillä ja joukkohautoilla, mahdollisen vierailun ruotsalaisen prikaatin muistomerkillä ja tutustumisen Kalevankankaan taistelussa vaurioituneisiin hautamuistomerkkeihin. Näiden lisäksi muita kierrosten kuvailuissa mainittuja sodan hautausmaalle jättämiä jälkiä ovat mahdolliset vauriot hautausmaan rakennuskannassa. Kummassakaan Visit Tampereen Kalevankankaan alueelle

ulottuneen kierroksen kuvailuissa ei mainita kierrosten sisältävän tutustumista entiseen kasarmialueeseen. Arviota siitä, miten ja kuinka monipuolisesti Kalevankankaan hautausmaan ja entisen kasarmialueen kulttuuriperintöä on kierroksien aikana tuotu esille, on mahdotonta arvioida ilman kierrokselle osallistumista.

Kalevankankaan ympäristön havainnoinnin yhteydessä keväällä 2019 tutustuttiin Museokeskus Vapriikin sisällissotaa käsittelevään pysyvään näyttelyyn *Tampere 1918*, joka oli yksi Tampereella järjestetyistä *Muistovuosi 1918* -tapahtumista. Pysyvä näyttely on ollut museokeskuksessa esillä vuoden 2018 alusta asti (Museokeskus Vapriikki n.d.). Näyttely avautui alunperin vuonna 2008 ja se on saanut kunniamaininnan Vuoden eurooppalainen museo -kilpailussa vuonna 2011 vaikeana nähdyn aiheen tasapainoisesta ja monipuolisesta käsittelystä (Jaatinen 2013, 4). Näyttely keskittyy nimensä mukaisesti kuvaamaan kaupungin tapahtumia, olosuhteita ja seurauksia vuonna 1918, minkä lisäksi näyttelyssä tuodaan esille viime vuosikymmenten aikaisia sisällissotia.

Kalevankankaan ympäristöä käsiteltiin näyttelyssä hautausmaalle ulottuneen taistelun yhteydessä. Kalevankankaan taistelun rekvisiitaksi näyttelytilaan oli asetettu esille muun muassa vaurioituneita hautamuistomerkkejä. Kalevankangasta vankileirin sijaintipaikkana ei korostettu, mutta vankileirin sijainti kävi ilmi älylaitteilla olleiden monipuolisten karttojen kautta. Älylaitteiden laajennetun todellisuuden kautta näyttelyssä käsiteltiin kasarmialueen historiaa ja vaiheita, kuitenkin mainitsematta kasarmien lopullista purkuajankohtaa. Näyttelyssä oli esillä vankileiriltä peräisin olevaa esineistöä kuten vankien tekemiä puhdetöitä, leiriltä lähetettyjä postikortteja, vanginvartijan käsinauha sekä vankileirin kulkulupa. Lisäksi esillä oli seinälle koottuja yksittäisiä, todennäköisesti vankien makuulavereista peräisin olevia lautoja, joissa oli nähtävissä vankien niihin kaivertamia ja kirjoittamia kirjoituksia.

Kuten jo aiemmin kulttuuriperintöä käsiteltäessä todettiin, museoiden kokoelmien pohjalta pystytään tarkastelemaan menneitä arvoja sen kautta, mitä kokoelmiin on valittu tallennettavaksi ja mitä jätetty tallentamatta (Vilkuna 2007, 178–179).

Tampere 1918 -näyttelyssä on museokeskuksen nettisivujen mukaan esillä Tampereen museoiden kokoelmiin kuuluvaa esineistöä, jota on kerätty kaupungin taistelupaikoilta ja kaduilta keväällä 1918 (Museokeskus Vapriikki n.d.). Sisällissodasta todistava kulttuuriperintö on nähty olevan tallentamisen arvoista välittömästi sodan päättyttyä.

7 VAIKEAN MENNEISYYDEN MUISTAMINEN

Tutkielmassa on todettu vaikean kulttuuriperinnön määrittelyn olevan ongelmallista, ja määrittelyn myötä tulee pohtia onko mikään perintö lopulta ongelmaton (Enqvist 2018, 7, 16). Kaikkeen kulttuuriperintöön on yhdistettävissä valtaa, joka ilmenee perinnön tunnistamisessa, suojelussa ja arvottamisessa. Kulttuuriperinnön tunnistamiseen ja määrittelemiseen kytkeytyy kysymys, kenellä on valta sanoa mitä menneisyydestä muistetaan ja unohdetaan. Sama kysymys liittyy vaikeaa menneisyyttä koskevan trauman purkamiseen (Peltonen 2003, 262).

Vaikean kulttuuriperinnön määrittelyn yhteydessä on keskeistä kysyä, kenelle vaikea menneisyys ja siihen liittyvä kulttuuriperintö ovat vaikeita ja miksi? Mikä tekee tietystä kulttuuriperinnöstä vaikeaa ja haastavaa käsitellä ja kuinka kauan vaikea kulttuuriperintö tulee sellaista olemaan? (Heimo, Kauhanen, Pakkanen, Patjas & Pihlman 2018, 26; Suomen Museo 2018 2018, 5.) Edellä mainitut kysymykset kertovat jotain paitsi kulttuuriperinnöstä myös siihen liittyvän menneisyyden trauman työstämisestä. Perinnön vaikeutta kuvaavien kysymysten kautta on mahdollista pyrkiä kohti kulttuuriperinnön moniäänisyyttä ja ymmärtää uuden museologisen näkökulman kautta kulttuuriperintöprosessin taustalla olevia tekijöitä. Kysyttäessä miksi jokin menneisyyteen liittyvä perintö on vaikeaa, kenelle se on vaikeaa ja kuinka kauan se tulee olemaan vaikeaa, aletaan jo avaamaan kulttuuriperintöön liittyvää haastavuutta ja ongelmallisuutta.

Maisterintutkielman kannalta on oleellista miettiä koetaanko Suomen sisällissotaan liittyvää kulttuuriperintöä ja menneisyyttä enää vaikeana sata vuotta tapahtumien jälkeen? Sisällissodan vaikeus perustuu sen taisteluiden ja väkivallan lisäksi sodan teloituksiin ja vankileireihin. Valta muistamisen ja unohtamisen välillä ilmeni sodan

jälkeen muun muassa muistomerkkien pystytyksen, niiden sijaintien sekä muistoa kantavien paikkojen kautta. Sisällissodan ja sen kulttuuriperinnön vaikeutta pitivät yllä hävinneen puolen muistamisen rajoittaminen ja voittaneen puolen julkinen tulkinta sodasta. Suomen sisällissotaa voidaan tarkastella vaikeana kulttuuriperintönä, joka jakaa ihmisiä niihin, joiden mielestä sotaa tulisi käsitellä ja muistaa sekä vastaavasti ihmisiin, jotka toivovat käsittelyn ja toistamisen olevan jo ohi (Heimo, Kauhanen, Pakkanen, Patjas & Pihlman 2018, 27). Puhuttaessa kulttuuriperinnöstä vaikeana, synkkänä ja ongelmallisena luodaan jatkuvasti oletuksia siitä, että kyseinen perintö on tällaista (Enqvist 2018, 7). Kutsumalla sisällissotaan liittyvää kulttuuriperintöä vaikeaksi kulttuuriperinnöksi pidetään yllä perintöön liittyvää vaikeutta, jonka kautta sen käsittelyn oletetaan olevan vaikeaa ja haastavaa.

7.1 Sisällissodan jäljet Kalevankankaalla

Tutkielmassa selvitettiin miten vaikea menneisyys näkyy Kalevankankaan hautausmaalla ja entisellä kasarmialueella. Tutkielman aineiston perusteella Kalevankankaan vaikeaa menneisyyttä muistetaan niin kirjallisuuden, museon näyttelyn, ympäristöön pystytettyjen muistomerkkien kuin menneisyyteen liittyvien opastettujen kierrosten kautta. Vaikka kumpikin tarkasteltavista ympäristöistä kuuluu joko kulttuurihistoriallisesti tai maantieteellisen sijaintinsa kautta arvokkaaksi määriteltyyn kulttuuriympäristöön, ympäristöjä ei ole määritelty arvokkaaksi niiden sisällissotaan liittyvän menneisyyden perusteella. Kalevankankaan hautausmaa on määritelty valtakunnallisesti merkittäväksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi edustamansa hautausmaakulttuurin perusteella ja entinen kasarmialue kuuluu maantieteellisesti *Kalevan kirkon ja kaupunginosan* valtakunnallisesti merkittävään rakennettuun kulttuuriympäristöön (Museovirasto 2009a; Museovirasto 2009b).

Kalevankankaan hautausmaa voidaan määritellä vaikean menneisyyden ja kulttuuriperinnön kulttuuriympäristöksi siellä sijaitsevien sisällissodan muistomerkkien ja hautamuistomerkeissä olevien taistelun jälkien kautta. Kalevankankaan taistelussa vaurioituneet hautamuistomerkit todistavat alueella

käydystä taistelusta, mutta hukkuvat helposti muiden vaurioituneiden hautamuistomerkkien joukkoon. Hautausmaan ja Kalevankankaan alueen menneisyyteen perehtymätön ei välttämättä tunnista vaurioituneita hautamuistomerkkejä sisällissodan jäljiksi. Rakennuksissa olevia vaurioita ei hautausmaalla havainnoinnin aikana pystytty varmuudella tunnistamaan. Sisällissodan näkyvimpiä jälkiä Kalevankankaan hautausmaalla ovat siellä sijaitsevat sisällissodan muistomerkit. Muistomerkit mukailevat sodan jälkeistä muistamisen kehitystä ja niiden pystytysajankohtien mukaista sisällissodan muistamisen tilannetta. Sisällissodan pitkälle ulottuvat muistamisen ja käsittelyn muutokset tulevat ilmi niin muistomerkkien sijaintien kuin punaisten muistomerkin muistotekstin muutosyrityksenkin kautta.

Ulla-Maija Peltosen mukaan sisällissotaan liittyviä muistin paikkoja on säilynyt niihin liitettyjen rituaalien ja muistelukerronnan ansiosta, osa sisällissodan muistin paikoista on kuitenkin hävinnyt ympäristöön (Peltonen 2003, 189). Tarkasteltaessa sisällissodan muistamista Kalevankankaan hautausmaalla on huomioitava, että kyseessä on hautausmaa, johon erilaisten muistomerkkien pystyttäminen ja sisällissodan jälkeinen julkinen muistaminen sekä Peltosen mainitsema muistamisen rituaalisuus, esimerkiksi vainajiin kohdistuvien muistopäivien yhteydessä, on keskittynyt. Kokonaisuudessaan sisällissodan julkinen muistaminen vaikuttaa olevan vahvasti läsnä Kalevankankaan hautausmaan ympäristössä, minkä lisäksi hautausmaa on otettu osaksi kaupungin matkailuorganisaation järjestämiä sisällissotaa käsitteleviä opastettuja kierroksia.

Kalevankankaan entisen kasarmialueen määrittely vaikean menneisyyden ja siitä muistuttavan kulttuuriperinnön kulttuuriympäristöksi on hautausmaata ongelmallisempaa. Alueella ei ole mitään aineellista kuten rakennuskantaa, niiden jäännöksiä tai muistomerkkiä todistamassa alueen vaikeasta menneisyydestä. Entisen kasarmialueen ympäristöä ei mainita Visit Tampereen järjestämissä kierroksissa, sillä matkailuorganisaation molempien kierrosten mainitaan kuvailuissa lähtevän liikkeelle sisällissodan aineellisista jäljistä, joita entisellä kasarmialueella ei

ole. Ympäristössä ei myöskään havaittu olevan kasarmi- tai vankileiriaikaan viittaavia paikan- tai kadunnimiä.

Kasarmialueen muistamisesta kertoo omalta osaltaan, ettei tutkielman aineiston perusteella pystytty muodostamaan tarkkaa tietoa milloin Kalevankankaan kasarmit on lopullisesti purettu ympäristöstä. Vaikka alueella sijainneet venäläisaikaiset kasarmit mainittiin Kalevan RKY-alueen koskevan *Kalevan RKY-alue – Selvitys rakennetusta kulttuuriympäristöstä ja rakennustapaohje* -selvityksen (2015) historia-osuudessa, ei selvityksessä mainittu kasarmien purkuajankohtaa. Kasarmien purkuajankohtaa ei myöskään mainittu tutkielman kirjallisessa aineistossa kuten Museokeskus Vapriikin julkaisemassa *Tampere 1918* -teoksessa, jossa kasarmialueen vaiheita käsiteltiin muuten monipuolisesti. Vankileirin sulkemisen jälkeen kasarmit ovat majoittaneet tamperelaisia perheitä vielä 1920-luvun puolivälissä (Suodenjoki 2013, 254). Kalevan RKY-alueen käsittelevän selvityksen yhteydessä esitettyjen ilmakuviin perusteella kasarmit on purettu alueelta viimeistään 1940-luvun lopulla (Tampereen kaupunki 2015, 11). Kasarmien purkuajankohta on mahdollista rajata 1930–1940-luvuille huomioiden, että kasarmit on voitu mahdollisesti purkaa alueelta jo 1930-luvulla niiden asuinkäytön loputtua.

Vaikka entisen kasarmialueen ympäristössä ei ole jäljellä sisällissotaan liittyvää aineellista kulttuuriperintöä, muistetaan sen vaikeaa menneisyyttä kirjallisuuden ja sisällissotaa koskevan näyttelyn kautta. Museokeskus Vapriikin pysyvässä näyttelyssä on runsaasti esillä vankileiriltä peräisin olevaa esineistöä ja näyttelytilan älylaitteiden kautta on mahdollista tutustua kasarmialueen historiaan. Entisen kasarmialueen ja sen vankileirin menneisyyden voidaan katsoa olevan Peltosen kuvailun kaltainen ympäristöön ja kaupunkikuvaan hävinnyt sisällissodan muistin paikka (Peltonen 2003, 189). Entinen kasarmialue on sisällissotaan liittyvän vaikean menneisyyden kulttuuriympäristö aineettoman kulttuuriperinnön kautta. Entisen kasarmialueen merkitys korostuu sen kantamassa aineettomassa perinnössä ja kerroksissa, joiden avulla voidaan ymmärtää nykyisen puisto- ja asutusalueen vaikeaa menneisyyttä ja sitoa se tämän päivän kriiseihin ja konflikteihin.

7.2 Vaikean kulttuuriperinnön esittäminen ja hyödyntäminen

Vaikeana ja synkkänä koettu kulttuuriperintö vetää puoleensa ihmismassoja, ja vaikeaa menneisyyttä voidaan hyödyntää kulttuuriympäristöjen sekä kulttuuriperinnön markkinoinnissa. Kipeästä menneisyydestä kertovia ympäristöjä ja paikkoja halutaan tuoda entistä enemmän esille ja hyödyntää osana alueen matkailua (Sääskilähti 2016). Vaikean ja kipeän menneisyyden paikkoihin keskittyvä niin sanottu “musta turismi” ja “kärsimys turismi” toimivat esimerkkeinä siitä, kuinka synkän menneisyyden paikat kiinnostavat matkailijoita. Aiemmin teoreettisessa viitekehyksessä mainittu Auschwitz Birkenau keskitys- ja tuhoamisleiri on paitsi merkittävä esimerkki yhden ihmisryhmän systemaattisesta tuhoamisesta ja rikoksista ihmisyyttä vastaan, myös luultavasti yksi mustan turismin tunnetuimmista ja suosituimmista kohteista.

Kipeästä ja vaikeasta menneisyydestä muistuttavan paikan kulttuuriperinnön esittäminen nostaa pintaan kysymyksiä kärsimyksen ja siitä kertovan menneisyyden tuotteistamisesta. Aihetta käsitellään *Suomen Museo 2018* -aikakauskirjan Turun Sirkkalan vankileirin vaikean menneisyyden muistamista ja tuotteistamista käsittelevässä artikkelissa. Museologian opiskelijat toteuttivat vankileiriä koskevan näyttelyn ja performanssin Turun yliopiston hankkeen *Sirkkala 1918–2018: vankileiristä muistin paikaksi ja kulttuuriperintökohteeksi* aineiston ja arkistomateriaalin pohjalta. (Heimo, Kauhanen, Pakkanen, Patjas & Pihlman 2018, 23.) Vankileirin menneisyyttä ja arkea käsittelevän näyttelyn ja performanssin pohjalta artikkelissa huomioidaan, kuinka vaikean menneisyyden kulttuuriperintökohteita voidaan käsitellä eri näkökulmien pohjalta ilman, että yleisö ahdistuu näkemästään ja kokemastaan. Artikkelissa huomioitiin lisäksi kuinka näyttelyn ja performanssin avulla pystyttiin avartamaan näkemyksiä sisällissodan jälkeisen Turun vankileirin arjesta. (Heimo, Kauhanen, Pakkanen, Patjas & Pihlman 2018, 34.)

Huomio on kiinnostava, sillä monia vaikeasta menneisyydestä kertovia ympäristöjä saatetaan markkinoida järkytyksen ja kauhun kautta. Esimerkiksi niin sanottujen kauhukierrosten kohdalla vaikeaa menneisyyttä lähestytään shokki- ja kauhuarvon, ei niinkään vaikeiden tapahtumien käsittelyn kautta. Kuten jo tutkielmassa on aiemmin mainittu, vaikean menneisyyden käsittelyiden ja tulkintojen avulla on mahdollista tarjota autenttista todistusaineistoa tapahtumista (Rose 2016, 49). Käsiteltäessä vaikean menneisyyden sekä kulttuuriperinnön esittämistä ja hyödyntämistä on keskeistä miettiä, mitä haluamme vaikeasta menneisyydestä muistaa ja millä tavoin. Miten vaikeaa menneisyyttä ja kulttuuriperintöä käsitellään paikan tuotteistamisen yhteydessä ja pystytäänkö tällöin tuomaan esille myös sellaisia arvoja, joiden avulla on mahdollista yhdistää menneisyyden tapahtumat ja niiden vaikeus, osaksi nykyajan kriisien ja meneillään olevien konfliktien käsittelyä.

Keskustelua vaikean menneisyyden ja kulttuuriperinnön esittämisestä ja muistamisesta ei käydy ainoastaan Suomessa. Ulla-Maija Peltosen mukaan monissa yhteiskunnissa etsitään edelleen ratkaisuja vaikean menneisyyden käsittelylle. Esimerkiksi Espanjassa vuosina 1936–1939 käydyin sisällissodan muistaminen ja unohtaminen ovat herättäneet kiivasta keskustelua, ja Saksassa läsnä on huoli kansallissosialismin ajan muistitiedon ja unohtamisen uhkasta. (Peltonen 2013, 212.)

7.3 Muistaminen tulevaisuudessa

Ulla-Maija Peltosen määrittelemä sisällissodan muistamisen ja käsittelyn viimeisin vaihe on alkanut 1980-luvun lopulla ja kyseinen neljäs vaihe on edelleen käynnissä (Peltonen 2013, 207). Sisällissodan muistovuoden myötä on kiinnostavaa herätellä ajatusta sodan käsittelyn ja muistamisen viidennen vaiheen alkamisesta, ja siitä mitä tämä muistamisen vaihe pitäisi sisällään. Sodan muistamista ja unohtettuja muistin paikkoja on otettu viime vuosina esille muun muassa Työväenmuseo Werstaan *Punaisten muistomerkit* -hankkeessa, jonka tarkoituksena on kartoittaa sodan hävinneen puolen teloitus- ja hautapaikkoja sekä ylläpitää näiden paikkojen muistomerkkejä koskevaa tietokantaa (Työväenmuseo Werstas n.d.). Työväenmuseon hankkeen lisäksi Valtioneuvoston kanslian *Muistovuosi 1918*

-projekti pyrki sisällissodan muistovuoden 2018 aikana edistämään sisällissodan muistamista sekä korostamaan yhteiskunnan yhtenäisyyden tärkeyttä (Valtioneuvoston kanslia n.d.). Sodan muistovuoden 2018 jälkeen voidaan miettiä, onko sisällissodan muistaminen ja käsittely vaiheessa, jossa sodan jo unohdettuja muistin paikkoja nostetaan näkyväksi osaksi kulttuuriympäristöjä.

Kalevankankaan entisen kasarmialueen kohdalla on ajankohtaista pohtia, miten muistaminen ympäristössä tapahtuu kun paikalla ei ole enää mitään muistuttamassa ympäristön vaikeasta menneisyydestä? Koska kulttuuriympäristön tarkastelun aikana havaittiin ettei entisellä kasarmialueella ole paikan vaikeasta menneisyydestä muistuttavaa muistomerkkiä tai -laattaa, voidaan ympäristön kohdalla pohtia, pitäisikö alueen menneisyyttä julkisesti muistaa esimerkiksi muistomerkin tai menneisyydestä kertovan opastaulun kautta.

Muistaminen ja kulttuuriperinnön esittäminen kytkeytyvät paikan merkitsemiseen. Petri J. Raivo mainitsee kirjoituksessaan *Muisti ja perinne kulttuurimatkailun resurssina* (2007) historiallisten taistelupaikkojen muuttuvan muistin paikaksi vasta, kun paikka merkitään esimerkiksi muistomerkillä tai opastaululla. Raivon mukaan merkitsemisen kautta kyseinen muistin paikka erotetaan ympäröivästä ympäristöstä asettamalla se erityiseen asemaan. Merkityllä paikalla katsotaan tapahtuneen jotain poikkeavaa. (Raivo 2007, 277.) Raivon kuvailemaa paikan merkitsemistä voidaan nykyään tehdä ilman paikalle konkreettisesti pystytettävää muistomerkkiä tai opastaulua virtuaalitodellisuuden sekä erilaisten menneisyyteen keskittyvien sovelluksien avulla.

Sisällissotaa muistetaan muistomerkkien kautta vahvasti entisen kasarmialueen eteläpuolella sijaitsevalla hautausmaalla. Sisällissodasta ja alueella sijainneesta vankileiristä muistuttavan konkreettisen muistomerkin pystyttämistä ympäristöön voidaan miettiä kriittisesti sata vuotta vaikeiden tapahtumien jälkeen. Tämä ei poissulje sitä, ettei ympäristön menneisyyttä tulisi muistaa. Menneisyyteen tutustumisen helpottamiseksi, entiselle kasarmialueelle olisi mahdollista tuoda kuvamateriaalia alueella sijainneista kasarmeista ja vankileiristä erilaisten

sovellusten sekä virtuaalitodellisuuden avulla. Ajastusta paikalla sijainneista kasarmirakennuksista, vankileiristä, sen tapahtumista ja seurauksista voi olla vaikea yhdistää ympäristöön, jossa on tällä hetkellä vain asuintaloja ja puistoalueita.

Nykyinen ympäristö voitaisiin yhdistää virtuaalitodellisuuden kautta koettavaan menneisyyden ympäristöön ja sen kantamaan vaikeaan kulttuuriperintöön. Muistamalla entisen kasarmialueen menneisyyttä virtuaalisesti, saataisiin hautausmaalla ja ympäri kaupunkia näkyvän aineellisen sisällissodan kulttuuriperinnön rinnalle nostettua jo kadonneet ja osittain ympäristöön unohdetut aineettoman kulttuuriperinnön kerrokset. Alueella asuvat ja sattumalta vierailevat saisivat tietoa ympäristön vaiheista ja siitä miten paikalla ennen sijainneet kasarmirakennukset majoittivat aikoinaan niin venäläisiä sotilaita, punavankeja kuin asunnottomia tamperelaisia perheitäkin.

8 KOHTI MUISTAMISEN MONIÄÄNISYYTTÄ

Tutkimuksen tavoitteena oli antaa näkökulmia sekä vaikeana koetun menneisyyden muistamiseen ja käsittelyyn että kulttuuriperinnön aineellisten ja aineettomien merkitysten huomioimiseen. Tutkielmassa tarkasteltiin Kalevankankaan hautausmaan ja entisen kasarmialueen sisällissodan muistamista sekä sodan jälkiä kyseisiin ympäristöihin keskittyvän tapaustutkimuksen kautta. Sisällissodan jälkiä ja muistamista valituissa ympäristöissä tutkittiin kerätyn aineiston pohjalta, joka muodostui kirjallisista lähteistä, erilaisista asiakirjoista sekä Kalevankankaan ympäristössä tehdyistä havainnoinnista. Ympäristöstä tehtyjä havaintoja verrattiin Kalevankankaan ympäristöjä käsittelevien asiakirjojen ja kirjallisuuden muodostamaan menneisyyskuvaan. Havainnoinnin kautta kerätyn aineiston rajallisuuteen vaikutti Tampereella tehtyjen kenttätöiden ajankohta. Havainnot Kalevankankaan ympäristössä ja Museokeskus Vapriikin näyttelyyn tutustuminen ajoittuivat keväälle 2019. Ajoittamalla kenttätöitä sisällissodan muistovuodelle 2018 tutkimuksen parissa olisi päästy laajemmin tutustumaan Tampereen alueen museoiden sisällissotaa käsittelevien näyttelyiden valikoimaan, mikä olisi muodostanut tutkimukseen monipuolisemman aineiston.

Vaikka Kalevankankaan hautausmaa ja entinen kasarmialue todistavat molemmat sisällissotaan liittyvästä vaikeasta menneisyydestä, erosivat ympäristöjen sisällissodan jäljet huomattavasti toisistaan. Kalevankankaan hautausmaalla sisällissodan muistaminen myötäili Ulla-Maija Peltosen määrittelemiä sisällissodan muistamisen ja käsittelyn vaiheita, niin muistomerkkien sijaintien, niiden muistotekstien kuin pystytysajankohtien kautta. Hautausmaalla sijainneiden sisällissodan muistomerkkien lisäksi ympäristössä keväällä 1918 käydyn taistelun jäljet näkyivät edelleen pääportin tuntumassa sijainneissa vaurioituneissa

hautamuistomerkeissä. Entisen kasarmialueen ympäristössä ei ole aineellisia sisällissodan jälkiä, eikä kasarmien purkuajankohtaa pystytty tarkasti tutkimusaineiston pohjalta selvittämään. Kalevankankaan entisen kasarmialueen pystyttiin tutkielmassa tunnistamaan olemaan sisällissodan ympäristöön sulautunut muistin paikka, jonka kantamaa vaikeaa menneisyyttä ja kulttuuriperintöä voitaisiin hyödyntää ja esittää nykyisessä ympäristössä esimerkiksi virtuaalitodellisuuden kautta.

Sisällissodan muistaminen Kalevankankaan hautausmaalla tulee jatkossakin olemaan läsnä, niin sodan muistomerkkien kuin niihin liittyvien rituaalien ja muistopäivienkin yhteydessä. Entisellä kasarmialueella sisällissotaan ja vankileirin vaikeaan menneisyyteen liittyvä muistaminen on tulevaisuudessa epävarmempaa. Haasteena ympäristöjen muistamisessa ja sisällyttämisessä erinäisiin muistin ohjelmiin on, että kulttuuriympäristön hallinta ja arvon määrittäminen lähtevät usein liikkeelle näkyvästä rakennuskannasta, milloin ympäristön aineettomia merkityksiä ei välttämättä huomioida osana kulttuuriympäristötyötä. Kulttuuriympäristöjen suojelun perusteena olevat arvot ovat usein positiivisia, sulkien arvotuksen ulkopuolelle ympäristöjä, jotka muistuttavat vaikeasta menneisyydestä, käydystä konfliktista tai väkivallasta. Sisällissodan muistamisen moniäänisyyden edistämiseksi entinen kasarmialue voidaan tulevaisuudessa huomioida osaksi Kalevankankaan ympäristössä tapahtuvaa sisällissodan muistamista. Rinnastamalla entinen kasarmialue osaksi tulevia opastettuja kierroksia ja sodan muistamista, nostetaan hautausmaalla sijaitsevien sisällissodasta muistuttavien jälkien rinnalle muistutus sodan seurauksista ja sen aineettomasta perinnöstä, joita entinen kasarmialue ja sen vankileiriin liittyvä menneisyys edustavat.

Tutkielmassa selvitettiin miten vaikeaa kulttuuriperintöä muistetaan ja käsitellään sekä millaisia ongelmia kyseisen perinnön käsittelyyn liittyy. Ongelmat ja ristiriitaisuudet tulivat tutkielmassa ilmi jo vaikean kulttuuriperinnön määritelmässä, joka omalta osaltaan ylläpitää perintöön liittyvää vaikeutta ja hankaluutta. Tutkielma on pyrkinyt tarjoamaan erilaisia näkemyksiä kulttuuriperinnöstä ja siitä, ettei kulttuuriperintöön välttämättä pystytä yhdistämään positiivisia arvoja ja

ominaisuuksia. Vaikea kulttuuriperintö edustaa usein perintöä, jota ei haluta muistaa ja nostaa esille. Tutkielmassa tarkasteltavan kaltainen vaikea kulttuuriperintö muistuttaa menneisyydestä ja traumasta, jota ei voida vastaavasti kuitenkaan unohtaa.

LÄHTEET

Elomaa Pekka & Kemppainen Jouni K. 2007. Paha maisema. Helsinki: Helsingin Sanomat

Enqvist Johanna. 2018. Hetken kestää elo tää, sekin synkkää ja ikävää. Traumaattisten perintöjen terminologiaa. Julkaisussa Suomen Museo 2018, 7–22. Toim. Järvinen Outi. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys

Espoon modernin taiteen museo. 2019. Näyttelyt. Menneet. Kaisa Salmi: Fellmanin pelto. Saatavissa: <https://emmamuseum.fi/nayttely/kaisa-salmi-fellmanin-pelto/> [viitattu 25.1.2019]

Haapala Pertti. 2013. Monta totuutta. Julkaisussa Tampere 1918, 287–293. Tampereen museoiden julkaisuja 130. Tampere: Vapriikki

Haapala Riina. 2018. Keskustaan ilmestyneet sotilaat ihmetyttävät Tampereella. Tästä on kyse. Tamperelainen 28.3.2018. Saatavissa: <https://www.tamperelainen.fi/artikkeli/623650-keskustaan-ilmestyneet-sotilaat-ihmetyttavat-tampereella-tasta-on-kyse> [viitattu 18.4.2019]

Heimo Anne, Kauhanen Riku, Pakkanen Paula, Patjas Maria & Pihlman Sirkku. 2018. Miten tuotteistaa kärsimys? Turun sotavankileirin muistaminen 2018. Julkaisussa Suomen Museo 2018, 23–39. Toim. Järvinen Outi. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys

Hentilä Seppo. 2018. Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala

Hoppu Tuomas. 2013a. Neljä vuotta venäläisenä varuskuntakaupunkina. Julkaisussa Tampere 1918, 32–53. Tampereen museoiden julkaisuja 130. Tampere: Vapriikki

Hoppu Tuomas. 2013b. Punaisten asejunasta rintamataisteluihin. Julkaisussa Tampere 1918, 72–113. Tampereen museoiden julkaisuja 130. Tampere: Vapriikki

Hoppu Tuomas. 2013c. Tampere - Sodan Katkerin taistelu. Julkaisussa Tampere 1918, 114–187. Tampereen museoiden julkaisuja 130. Tampere: Vapriikki

Hoppu Tuomas. 2013d. Tampereen vankileiri. Julkaisussa Tampere 1918, 200–205. Tampereen museoiden julkaisuja 130. Tampere: Vapriikki

Hoppu Tuomas. 2013e. Suomen tie itsenäisyyteen ja sisällissotaan. Julkaisussa Tampere 1918, 10–21. Tampereen museoiden julkaisuja 130. Tampere: Vapriikki

Hoppu Tuomas. 2013f. Kalevankankaan joukkohauta. Julkaisussa Tampere 1918, 216–217. Tampereen museoiden julkaisuja 130. Tampere: Vapriikki

Jaatinen Toimi. 2013. Lukijalle. Julkaisussa Tampere 1918, 4–5. Tampereen museoiden julkaisuja 130. Tampere: Vapriikki

Knuutila Seppo. 2006. Paikan moneus. Julkaisussa Paikka - Eletty, kuviteltu, kerrottu, 7–11. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Toim. Knuutila Seppo, Laaksonen Pekka & Piela Ulla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Kormano Riitta. 2014. Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelua. Väitöskirja. Turun yliopisto, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Turun yliopiston julkaisuja sarja C 396. Turku: Turun yliopisto

Lahdenvesi-Korhonen Leena. 2009. Kulttuuriympäristöohjelma - miksi ja miten. Suomen ympäristö 10. Ympäristöministeriö. Rakennetun ympäristön osasto. Helsinki: Ympäristöministeriö

Lindgren Liisa. 2000. Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa. Suomalaisen Kirjallisuuden seuran Toimituksia 782. Hämeenlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Museokeskus Vapriikki. N.d. Näyttelyt. Tampere 1918. Saatavissa: <http://vapriikki.fi/nayttelyt/tampere1918/> [viitattu 25.2.2019]

Museovirasto. 2019. Tietoa meistä. Kansainvälinen toiminta. Unescon kansainväliset kulttuuriperintösopimukset. Saatavissa: <https://www.museovirasto.fi/fi/tietoa-meista/kansainvalinen-toiminta/kansainvalisia-sopimuksia> [viitattu 10.4.2019]

Museovirasto. 2016. Kulttuuriympäristön palveluikkuna. Tampere, Kalevankangas. Kuvaus. Saatavissa: https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=100020982 [viitattu 28.9.2018]

Museovirasto. 2015. Kulttuuriympäristön palveluikkuna. Tampere, Kalevankankaan kappeli. Saatavissa: https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/rapea/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=203612 [viitattu 28.9.2018]

Museovirasto. 2014. Kohti kestävää kulttuuriperintötyötä. Taustaselvitys Faron yleissopimuksen voimaansaattamiseksi Suomessa. Toim. Salmela Ulla, Matikka Hannu, Latvala Pauliina & Kauppi Petja. Saatavissa: <https://www.museovirasto.fi/uploads/Meista/kohti-kestavaa-kulttuuriperintotyota.pdf> [viitattu 1.6.2019]

Museovirasto. 2009a. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY. Kalevankankaan hautausmaa. Saatavissa: http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1452 [viitattu 25.9.2018]

Museovirasto. 2009b. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY. Kalevan kirkko ja kaupunginosa. Saatavissa: http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1253 [viitattu 1.4.2019]

Museovirasto. 2009c. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY. Oulun tarkka-ampujakasarnit. Saatavissa: http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1426 [viitattu 1.10.2019]

Museovirasto. 2009d. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY. Kuopion kasarmialue. Saatavissa: http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=4126 [viitattu 1.10.2019]

Museovirasto. 2009e. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY. Hennalan kasarnit. Saatavissa: http://www.rky.fi/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=1430 [viitattu 1.10.2019]

Opetus- ja kulttuuriministeriö & Ympäristöministeriö. 2014. Kulttuuriympäristöstategia 2014–2020. Helsinki: Edita Prima Oy. Saatavissa: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/43197/Kulttuuriymp%c3%a4rist%c3%b6strategia_2014.pdf?sequence=1 [viitattu 16.3.2018]

Paavolainen Jaakko. 1971. Vankileirit Suomessa 1918. Helsinki: Tammi

Peltonen Ulla-Maija. 2013. Sisällissodan muistaminen ja unohtaminen. Julkaisussa Kaikki syntyy kriisistä, 200–212. Toim. Hämeen-Anttila Jaakko, Katajala Kimmo & Hetemäki Ilari. Helsinki: Gaudeamus

Peltonen Ulla-Maija. 2003. Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 894. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Pirkanmaanliitto. 2016. Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt 2016. Saatavissa: https://maakuntakaava2040.pirkanmaa.fi/sites/default/files/raku_27052016.pdf [viitattu 14.2.2019]

Raivo Petri J. 2007. Muisti ja perinne kulttuurimatkailun resurssina. Julkaisussa Menneisyys on toista maata, 269–286. Kalevalaseuran vuosikirja 86. Toim. Knuuttila Seppo & Piela Ulla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Raivo Petri J. 1999. Maisema ja mielikuvat. Julkaisussa Suomi - Maa, kansa, kulttuurit, 70–87. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 753. Toim. Löytönen Markku & Kolbe Laura. Helsinki: Gummerrus

Rose Julia. 2016. Interpreting Difficult History at Museums and Historic Sites. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield

Sarkamo Ville. 2018. Kiveen hakattu historia. Sotamuistomerkit sisällissodan ylevöittäjinä, historiallistajina ja julkisen vaikenemisen ilmentäjinä 1918–1939. Julkaisussa Historiallinen aikakauskirja 116:2, 153–166. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura & Historian Ystävien Liitto

Silfverhuth Voitto. 1993. Kalevankangas. Elämän ja kuoleman kulttuuri Tampereen toisella hautausmaalla 1880–1990. Tampereen evankelis-luterilaiset seurakunnat

Sillanpää Miina. 2017. Kotka ei hanki veistosta punaisten ja valkoisten yhteiseksi muistomeriksi. YLE 24.10.2017. Saatavissa: <https://yle.fi/uutiset/3-9897911> [viitattu 20.4.2019]

Suodenjoki Sami. 2013. Valtauksen jäljet kaupungissa. Julkaisussa Tampere 1918, 242–255. Tampereen museoiden julkaisuja 130. Tampere: Vapriikki

Suodenjoki Sami. 2009. Vankileirit. Julkaisussa Sisällissodan pikkujättiläinen, 335–355. Toim. Haapala Pertti & Hoppu Tuomas. Helsinki: WSOY

Suomen Museo 2018. 2018. Lukijalle. Julkaisussa Suomen Museo 2018, 5–6. Toim. Järvinen Outi. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys

Sääskilahti Nina. 2016. Konfliktinjälkeiset kulttuuriympäristöt, muisti ja materiaalisuus. TAHITI 1. Saatavissa: <http://tahiti.fi/01-2016/tieteelliset-artikkelit/konfliktinjälkeiset-kulttuuriymparistot-muisti-ja-materiaalisuus/> [viitattu 3.3.2018]

Tampereen kaupunki. 2015. Kalevan RKY-alue. Selvitys rakennetusta kulttuuriympäristöstä ja rakentamistapaohje. Saatavissa: https://www.tampere.fi/tiedostot/k/mc9ErT1qv/Kaleva_RTO_lowres_150617.pdf [viitattu 14.2.2019]

Tampereen kaupunki. 2012. Tampereen keskustan rakennettu kulttuuriympäristö 2012. Tampere: Tampereen kaupunki. Saatavissa: https://www.tampere.fi/liitteet/r/6LdTsbNBI/Rakennettu_kulttuuriymparisto2012_raportti.pdf [viitattu 14.9.2019]

Tampereen kaupunki & Tampereen nykytaiteen museo. 2006. Julkiset veistokset ja monumentit. Muisto elää / Karjala-muistomerkki. Saatavissa: <https://www.tampere.fi/ekstrat/taidemuseo/patsaat/kivioja.htm#karjala> [viitattu 1.4.2019]

Tampereen seurakunnat & Aamulehti. N.d. Kalevankankaan hautausmaa. Saatavissa: https://tampereenseurakunnat.fi/files/26103/hautakartta_kalevankangas.pdf [viitattu 1.6.2019]

Tuomi Jouni & Sarajärvi Anneli. 2018. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos (e-Pub-versio). Helsinki: Tammi

Työväenmuseo Werstas. N.d. Punaisten muistomerkit. Saatavissa: <http://www.tyovaenliike.fi/punaisten-muistomerkit/> [viitattu 20.3.2019]

Unesco. 2019. The List. World Heritage List. Auschwitz Birkenau German Nazi Concentration and Extermination Camp (1940–1945). Saatavissa: <https://whc.unesco.org/en/list/31/> [viitattu 10.4.2019]

Valtioneuvoston kanslia. N.d. Säädosvalmistelu ja hankkeet. Muistovuosi 1918. Saatavissa: <https://vnk.fi/hanke?tunnus=VNK002:00/2018> [viitattu 18.4.2019]

Valtioneuvoston kanslia. N.d. Muistovuosi 1918 yhteenveto. Liite 4. Muistovuosi.fi -sivustolla ilmoitetut tapahtumat. Saatavissa: https://api.hankeikkuna.fi/asiakirjat/7eb749ba-416f-49a6-a553-6dd5cb6ed38c/62bb21f4-af8c-4d5d-b7be-7f5f7e077f1b/YHTEENVETO_20190114082903.pdf [viitattu 24.5.2019]

Vilkuna Janne. 2009. Museologian vaihteita. Julkaisussa Museologia tänään, 44–65. Suomen museoliiton julkaisuja 57. Toim. Kinanen Pauliina. Helsinki: Gummerus

Vilkuna Janne. 2007. Museoiden valikoiva muisti. Julkaisussa Menneisyys on toista maata, 177–187. Kalevalaseuran vuosikirja 86. Toim. Knuutila Seppo & Piela Ulla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Visit Tampere. 2018a. Kävelykierros: Tampere 1918, Kalevankangas. Saatavissa: <https://visittampere.fi/tapahtumat/kavelykierros-tampere-1918-kalevankangas/> [viitattu 17.4.2019]

Visit Tampere. 2018b. Tampere 1918 kiertoajelu. Saatavissa: <https://visittampere.fi/kohteet/tampere-1918-kiertoajelu/> [viitattu 17.4.2019]

Ympäristöministeriö. 2011. Kulttuuriympäristö maakuntakaavoituksessa. Suomen ympäristö 28. Helsinki: Ympäristöministeriö. Rakennetun ympäristön osasto

KUVALUETTELO

Kuva 1. Kalevankankaan alue rajattuna vuoden 1939 Tampereen kaupungin asemakartasta. Kartassa nähtävissä Kalevankankaan hautausmaa ja sen pohjoispuolella sijaitseva entinen kasarmialue. Rautatiekirjakauppa. 1942. Tampereen kartta. Tampere: Tampereen Kirjapaino-osakeyhtiö. Muokattu Hyvönen 2019. Kuva saatavissa: <https://www.doria.fi/handle/10024/92002?show=full>

Kuva 2. Tampereen vankileiri Kalevankankaalla. Paavolainen Jaakko. 1971. Vankileirit Suomessa 1918. Helsinki: Tammi

Kuva 3. Venäläiset kasarmit. Kuva käännetty ylösalaisin pohjapiirrosten välisen vertailun helpottamiseksi. Hoppu Tuomas. 2013a. Neljä vuotta venäläisenä varuskuntakaupunkina. Julkaisussa Tampere 1918, 32–53. Tampereen museoiden julkaisuja 130. Tampere: Vapriikki. Muokattu Hyvönen 2019.

Kuva 4 & 5. Vasemmalla valkoisten vuoden 1918 muistomerkki ja sankarihauta Kalevankankaan hautausmaalla. Oikealla muistotauluja kappelin seinässä. Hyvönen 2019.

Kuva 6. Punaisten vuoden 1918 muistomerkki ja joukkohauta Kalevankankaan hautausmaalla. Hyvönen 2019.

Kuvat 7 & 8. Näkymää entiseltä kasarmialueelta Karjalanpuistosta. Kalevankankaan hautausmaa ja Kalevantie sijaitsevat kuvissa vasemmalla. Hyvönen 2019